

بازنگری در نظام مدیریت و سیاستگذاری توسعه روستایی،
مبتنی بر ویژگی‌ها و تجارب جهاد سازندگی

کد موضوعی: ۲۵۰

شماره مسلسل: ۱۶۸۰۴

دی‌ماه ۱۳۹۸

معاونت پژوهش‌های زیربنایی و امور تولیدی
دفتر مطالعات زیربنایی

به نام خدا

فهرست مطالب

۱	چکیده
۲	مقدمه
۷	روش‌شناسی
۸	یافته‌ها
۸	۱. کارکردها و اهمیت جهاد سازندگی
۱۲	۲. ویژگی‌های جهاد سازندگی
۱۲	۲-۱. خدمت به مردم محروم و مستضعف
۱۴	۲-۲. درون‌زایی و خودجوشی
۱۴	۲-۳. تلاش برای تحقق خودکفایی و استقلال اقتصادی - سیاسی
۱۵	۲-۴. ساختار سازمانی پویا، خلاق، منعطف و انطباق‌پذیر در مقابل شکل اداری، ثابت و ایستا
۱۶	۲-۵. هماهنگی در رویه و اهداف
۱۷	۲-۶. فعالیت با تکیه بر علم و درایت
۱۸	۲-۷. حضور جوانان و حرکت دانشجویی
۲۰	۲-۸. حس تعاون و همکاری درون‌سازمانی و برون‌سازمانی
۲۰	۲-۹. برخورداری از مدیریت انقلابی و کادر متعهد
۲۲	۲-۱۰. امید به آینده و اعتقاد راسخ به پیام جهانی انقلاب
۲۳	۳. ویژگی‌های جهادگران
۲۳	۳-۱. تعهد به اسلام و برخورداری از ایمان راستین
۲۵	۳-۲. توکل و اعتماد به خداوند
۲۶	۳-۳. اخلاص عمل
۲۸	۳-۴. توجه توأم به جهاد سازندگی و جهاد نفس
۳۰	۳-۵. انگیزه قلبی و همت والا
۳۱	۳-۶. جدیت در کار، نظم، توکل، خستگی‌ناپذیری و داشتن ابتکار و نوآوری
۳۳	۳-۷. بسیج و اعتماد به مردم
۳۶	۳-۸. خوداتکایی، جسارت و خودباوری
۳۷	۳-۹. برخورداری از نیت مبارزه با دشمن
۳۸	۳-۱۰. شجاعت و از خودگذشتگی
۳۸	۳-۱۱. پرهیز از خودمحوری و خودبرتربینی
۳۹	۳-۱۲. در متن جامعه بودن
۴۰	۳-۱۳. برخورداری از روحیه جهادی
۴۱	۳-۱۴. قانونمداری
۴۳	نتیجه‌گیری
۴۵	پیشنهادهای
۴۶	جهت‌گیری‌های آتی برای تحقق مدیریت جهادی
۴۷	منابع و مأخذ

بازنگری در نظام مدیریت و سیاستگذاری توسعه روستایی، مبتنی بر ویژگی‌ها و تجارب جهاد سازندگی

چکیده

زیربنای نظری و فکری نسخه‌های مدیریت نواحی روستایی در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰، آموزه‌های مدرنیزاسیون و مؤلفه‌های پارادایم سنتی بوده است. در این نسخه‌ها، نظریه بروکراسی ماکس وبر و راهبردهای تکنوکراتیک توسعه روستایی، نقش راهبری را بر عهده دارند. سبک مدیریتی مبتنی بر این مبانی به دلیل اثرات منفی به خصوص در ابعاد اجتماعی و محیط‌زیستی، مورد انتقادات جدی قرار گرفت و به تدریج پارادایم نوین توسعه روستایی شکل گرفت که به مدیریت و برنامه‌ریزی مشارکتی و تمرکززدایی اعتقاد داشت. با وجود این گذار پارادایمی که از دهه ۱۹۸۰ آغاز شد، شواهد کنونی مانند تمرکزگرایی، تضعیف مشارکت عمومی، عدم انعطاف‌پذیری و سطح پایین یادگیرندگی و چابکی سازمانی، حاکی از غلبه سبک مدیریتی پارادایم سنتی در نظام سیاستگذاری و مدیریت توسعه روستایی و عشایری کشور است. این در حالی است که تحقق رشد فراگیر و پایدار مبتنی بر مشارکت و انتفاع آحاد روستائیان و عشایر، در گرو بازنگری جدی در سبک مدیریتی مربوطه است. بررسی تجربه پس از انقلاب اسلامی در حوزه توسعه روستایی نشان می‌دهد در سال ۱۳۵۸، سبک مدیریتی نوین و متفاوتی در قالب نهاد جهاد سازندگی شکل گرفت و توانست اثرات شگرفی در عرصه‌های مختلف توسعه روستایی و حتی در سطح ملی از خود بر جای بگذارد و اتفاقاً همزمان با (و حتی متقدم بر) آغاز تحولات پارادایمی جهان در عرصه توسعه روستایی بود. این نهاد از اهمیت راهبردی برای نظام جمهوری اسلامی برخوردار بود. جهاد سازندگی، در کنار مأموریت‌های متعدد خود، مسیر نوین و متفاوتی را برای مدیریت توسعه روستایی و بهبود امور عشایری کشور نشان داد، ولی به‌ویژه پس از ادغام با وزارت کشاورزی وقت در سال ۱۳۷۹، عملاً فرهنگ و روحیه جهادی پرورش‌یافته در این نهاد، روی به تضعیف گذاشت. در حال حاضر با توجه به چالش‌های عدیده نظام سیاستگذاری و مدیریت توسعه روستایی و عشایری کشور، در انداختن طرحی نو با استفاده از تجربه مدیریت جهادی و اقتضائات روز بسیار ضروری است. لذا بازخوانی جایگاه و کارکردهای جهادسازندگی و ویژگی‌های جهادگران و نهاد جهاد سازندگی می‌تواند نقش مهمی در تبیین مفهوم صحیح از مدیریت جهادی و کارکردهای آن و نحوه جهت‌گیری برای تغییرات سازمانی در وضعیت کنونی حاصل نماید. بنابراین گزارش حاضر، به بازخوانی و تحلیل بیانات و اندیشه‌های حضرت امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری پرداخته و در نهایت، بر تدوین و اجرای برنامه راهبردی و اقدام برای مدیریت جهادی در کشور به طور عام و در نواحی روستایی و عشایری به طور خاص تأکید کرده است.

مقدمه

دولت‌ها وظیفه فراهم‌سازی بسترهای مناسب برای رشد و تعالی مردم را بر عهده دارند و در این مسیر از ابزارهایی تحت عنوان نهادها، سازمان‌ها و دستگاه‌های اجرایی مختلف بهره می‌برند. در حوزه توسعه روستایی که فقرزدایی و ارتقاء کیفیت زندگی در ابعاد مادی و معنوی جزء اهداف مهم به شمار می‌رود، نقش و کارکرد اشخاص حقوقی فوق تعیین‌کننده است. چرا که نهادها و سازمان‌ها نقش حیاتی در تعیین مسیر رشد اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، فناورانه و فرهنگی جوامع و نیز توزیع منافع، دستیابی به منابع و قدرت و در نتیجه کاهش فقر و تسریع فرآیند توسعه دارند (ایفاد، ۲۰۰۸ و ۲۰۱۳). در حقیقت این نهادها و سازمان‌ها افراد فقیر را قادر می‌کنند که به دارایی‌ها، خدمات و دانش مورد نیاز برای پایدارسازی معیشت خود دست پیدا کنند. آنها همچنین سبب بهبود همبستگی و ثبات اجتماعی شده و زمینه انتقال دیدگاه‌های فقرا به سطوح تصمیم‌گیری و کاربرد مؤثر آنها در سیاستگذاری را فراهم می‌کنند (پریچارد، ۲۰۱۴).

البته موفقیت هر نهاد و دستگاه اجرایی در تحقق مأموریت‌های خود، در گرو نحوه برنامه‌ریزی، سازماندهی، بسیج منابع و کنترل و ارزیابی و به یک معنا سبک مدیریتی غالب آن سازمان است. در طول تاریخ، رویکردهای مبنایی متفاوتی نسبت به نحوه مدیریت توسعه روستایی وجود داشته است. در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ بر اساس آموزه‌های مدرنیزاسیون و در قالب پارادایم سنتی، توسعه صرفاً به مثابه رشد اقتصادی در نظر گرفته می‌شد. در نظریات مکتب مدرنیزاسیون، مشارکت اجتماعات محلی در فرآیند توسعه جایگاه چندانی ندارد؛ زیرا اعتقاد بر آن است که همه خصلت‌های منفی از جمله عدم چشم‌پوشی از منافع آنی به خاطر منافع آتی، کم‌اهمیتی به عامل زمان، فقدان همدلی و عدم اعتماد متقابل در روابط شخصی، در فرهنگ دهقانان و اجتماعات روستایی جمع است. سبک غالب مدیریت توسعه در این دهه‌ها مبتنی بر اصول تکنوکراسی و بروکراسی بوده است. در راهبردهای تکنوکراتیک توسعه روستایی، عدالت اجتماعی و حفظ محیط‌زیست مغفول مانده و مفروضه اساسی آن است که اصولاً جامعه محلی، دانش ارزشمندی برای استفاده در برنامه‌ریزی ندارد و کارشناسان به اصطلاح یقه‌سفید و ناآشنا با شرایط محلی، به عنوان دانای کل می‌توانند به‌تنهایی نسخه‌های حل مسائل و مشکلات جوامع روستایی را ارائه کنند. در این راهبردها، فناوری، در چارچوب برنامه‌های توسعه‌ای مورد حمایت دولت اشاعه می‌یابد و معمولاً به طور غیرمتناسب و ناعادلانه توسط افراد قدرتمند و ثروتمند پذیرش شده (دوبه، ۱۹۵۸؛ اپستین، ۱۹۷۳؛ لانگ، ۱۹۷۷)^۱ و عواید آن نیز عمدتاً نصیب بزرگ‌مالکان و اقشار مرفه‌تر جامعه می‌شود.

کاربست توصیه‌های و راهکارهای بروکراسی نیز در سازمان‌ها منجر به گسترش سطوح سلسله‌مراتب اداری عمودی شده و از شکوفایی خلاقیت‌ها ممانعت به عمل می‌آورد. سطوح متعدد سلسله‌مراتبی از بالا

1. Dube, 1958; Epstein, 1973; Long, 1977

به پایین و واحدهای اداری وظیفه‌ای مجزا از هم، چابکی و امکان درک صحیح و به‌موقع تغییر در شرایط محیطی و درونی سازمان‌های بروکراتیک را سلب می‌کند. از نظر شفرد (۱۹۹۸) در پارادایم سنتی توسعه، سازمان‌های دولتی و غیردولتی عریض، بزرگ و مبتنی بر سلسله‌مراتب عمودی، به‌تنهایی مدیریت توسعه روستایی را بر عهده دارند. وی معتقد است که بروکراسی چه در شکل کلاسیک و چه در شکل تنزل‌یافته خود، به‌وضوح ناتوان از کارکرد مناسب در پارادایم نوین توسعه است. موفقیت در توسعه روستایی همیشه و در همه شرایط، نیازمند میزانی از ریسک‌پذیری (نوآوری و شکستن عادت‌های ناکارآمد) است و این امر در فضاهای کاری مشحون از مقررات دست‌وپاگیر^۱ امکان‌پذیر نیست.

تغییر پارادایمی در توسعه روستایی

به‌طور کلی سبک مدیریت غالب پارادایم سنتی توسعه به دلیل اثرات منفی به‌خصوص در ابعاد اجتماعی و محیط‌زیستی مورد انتقادات جدی قرار گرفت و منجر به گذار پارادایمی شد. در این راستا، بر اساس «گذار پارادایمی» که در قلمرو تفکر توسعه روستایی در دهه‌های ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰ اتفاق افتاد؛ سیاست‌گذاری توسعه روستایی، از رهیافت بالا به پایین و اوزالیدی که فناوری‌های بیرونی و سیاست‌های ملی از ویژگی‌های آن بود، به سمت رهیافت پایین به بالا، توجه به عامه مردم یا رهیافت فرآیندی حرکت کرد (راندینلی^۲، ۱۹۸۳؛ موسه^۳ و همکاران، ۱۹۹۸). این رهیافت بر خلاف مبانی بروکراتیک و تکنوکراتیک، توسعه روستایی را به عنوان فرآیند مشارکتی در نظر می‌گیرد که ساکنان روستایی را برای کنترل و تعیین اولویت‌های خود در زمینه تغییر، توانمند می‌کند. تلاش‌های چمبرز (۱۹۸۳) در معکوس‌سازی نقش کارشناسان و کشاورزان و تلقی فقرا به عنوان محور توسعه و توجه به عامه مردم نیز در راستای این گذار پارادایمی ارزیابی می‌شود.

چالش‌های سیاست‌گذاری و مدیریت توسعه روستایی

با وجود این تحولات، شواهد حاکی از غلبه سبک مدیریتی پارادایم سنتی در نظام سیاست‌گذاری و مدیریت توسعه روستایی کشور است. تمرکزگرایی، تضعیف مشارکت عمومی ذیربطان و سازمان‌های مردم‌نهاد در سطوح مختلف برنامه‌ریزی و عملیاتی، عدم انعطاف‌پذیری و سطح پایین یادگیرندگی و چابکی سازمانی، تعدد سطوح سلسله‌مراتبی سازمانی، پایین بودن قدرت چانه‌زنی و صدای روستاییان و عشایر در مجامع تصمیم‌گیری، توجه ناکافی به منابع انسانی در فرآیند توسعه روستایی، عدم به‌کارگیری مناسب رهیافت‌های مشارکتی و بسیج‌کننده، فقدان نگاه منطقه‌ای در برنامه‌ریزی‌ها و اقدامات و غلبه بخشی‌نگری از جمله اساسی‌ترین علایمی است که نشان می‌دهد ساختار اداری کشور در حوزه مدیریت توسعه روستایی و عشایری هنوز از مبانی تکنوکراسی و بروکراسی تبعیت می‌کند. در حال حاضر از یک

1. Rule-bound working environment
2. Mosse
3. Rondinelli

طرف دستگاه‌های اجرایی مختلف به دلیل عدم آشنایی کافی با اصول و مبانی توسعه روستایی و روش‌های مشارکتی یا عدم باور آنها، عمدتاً با همان نسخه‌ها و رویکردهای بوروکراتیک و متمرکز شهری به تدبیر امور روستایی پرداخته‌اند و از طرف دیگر مأموریت‌های متعددی در مناطق روستایی و عشایری بدون متولی خاص رها شده است.

نظام برنامه‌ریزی کشور، اغلب متمرکز و از بالا به پایین است و در خیلی از موارد، زمینه برای حضور فعالانه مردم در عرصه جهاد اقتصادی به خوبی فراهم نشده است؛ لذا مردم ادراک لازم از اهمیت و نحوه اثربخشی فعالیت خود در عرصه جهاد اقتصادی ندارند. به بیان دیگر، نظام برنامه‌ریزی متمرکز و بخشی‌نگر کشور، زمینه را برای احساس تکلیف و بروز خلاقیت‌ها فراهم نکرده است. رویکردهای کنونی دستگاه‌های اجرایی در زمینه طراحی و اجرای طرح‌های روستایی، روستاییان را اغلب به عناصر منفعل که منتظر حمایت‌ها و کمک‌های دولت هستند، تبدیل نموده و اثربخشی طرح‌های مذکور را کاهش داده است. در کنار این مشکل، عرضه‌مداری در تدوین طرح‌ها و برنامه‌های روستایی کشور و محوریت حفظ موجودیت سازمان‌های اجرایی دیوانسالار به جای محوریت حفظ و تأمین مصالح اولویت‌دار روستاها و نیازهای واقعی آنان، ناکارآمدی‌ها را دوچندان کرده است. معمولاً هریک از دستگاه‌های اجرایی بدون هماهنگی با یکدیگر و بدون توجه به نیازهای واقعی و اولویت‌دار روستائیان، اقدام به طراحی و اجرای طرح‌های خود می‌نمایند و ارزیابی میدانی، مستقل و مستمری از عملکرد و اثربخشی طرح‌های آنها در روستاها به عمل نمی‌آید. این در حالی است که طبق پارادایم نوین، چیدمان‌های حکمرانی یادگیرنده، یکپارچه، غیرسلسله‌مراتبی و چابک، وظیفه مدیریت توسعه روستایی را بر عهده دارند و نقش نهادهای مردمی بسیار پررنگ است. تغییر و تحول سازمانی در حوزه توسعه روستایی، باید در پی ایجاد سازمان تعاملی، برون‌نگر و یادگیرنده^۱ باشد؛ به نحوی که این سازمان بتواند ظرفیت و توسعه نهادی شرکاء را به‌ویژه در سطوح محلی ارتقاء بخشد (شفرد، ۱۹۹۸). چنانچه تحقق اهداف اقتصاد مقاومتی در نواحی روستایی و عشایری و شکل‌گیری حرکت مردمی فراگیر برای شکوفایی استعدادهای متنوع این نواحی به عنوان هدف اساسی مد نظر سیاستگذاران کشور باشد، باید بازنگری جدی در سبک مدیریت دستگاه‌های اجرایی به‌ویژه جهاد کشاورزی به عنوان متولی قانونی توسعه روستایی و عشایری کشور به عمل آید. ایفاد (۲۰۰۸) نیز معتقد است که اغلب ابتکارات کاهش فقر، باید فرآیندهای تغییر نهادی و تقویت سازمانی را مد نظر قرار دهند. تقویت سازمانی، به مفهوم تغییری است که تداوم، اثربخشی و دستیابی سازمان به اهداف خود را ارتقاء می‌بخشد (پریچارد، ۲۰۱۴). بررسی تجربه پس از انقلاب اسلامی در حوزه توسعه روستایی نشان می‌دهد در برهه‌ای از دوره مربوطه، سبک مدیریتی نوین و متفاوتی شکل گرفت و توانست اثرات شگرفی در عرصه‌های مختلف توسعه روستایی و حتی در سطح ملی از خود بر جای بگذارد.

در واقع با پیروزی انقلاب اسلامی، زمینه برای عدالت‌گستری و زدودن چهره فقر و محرومیت تاریخی از نواحی روستایی و مناطق عشایری و دورافتاده فراهم شد. برای تحقق این رسالت، ضرورت شکل‌گیری و پی‌ریزی نهادهای انقلابی و غیربوروکراتیک، به صورت یک خواست عمومی مطرح و از اولویتهای کاری نظام جمهوری اسلامی محسوب شد؛ به ویژه اینکه ساختار اداری دستگاه‌های اجرایی در رژیم پهلوی، بر مبنای اصول بروکراسی پایه‌ریزی شده بود و ساختاری غیرکارا و نابسامان داشت. الگوی توسعه در رژیم شاه، مبتنی بر آموزه‌های مدرنیسم و تکنوکراسی بوده و موضوعات فرهنگی - اجتماعی و تعالی همه‌جانبه انسان‌ها، عمدتاً نادیده گرفته شده بود. علاوه بر این بخش کشاورزی کشور وضعیت نامناسبی داشت و این وضعیت موجب بیکاری و مهاجرت روستاییان به شهرها شد.

از این رو بنیانگذار کبیر انقلاب، حضرت امام خمینی (ره)، با شناخت کامل از وجود این خلأها و درک اهمیت روستاها، نواحی عشایری و بخش کشاورزی در تأمین استقلال سیاسی، اجتماعی و اقتصادی کشور، حدود چهار ماه پس از پیروزی انقلاب اسلامی، در تاریخ ۲۷ خردادماه ۱۳۵۸ فرمانی مبنی بر تشکیل نهضت مردمی و همه‌جانبه در جهت فقرزدایی و محرومیت‌زدایی، توسعه و عمران روستاها و حرکت در راستای فقرزدایی، تحقق استقلال و عدالت اجتماعی صادر کردند. این نهضت با همکاری توده‌های مردمی، اساتید دانشگاه و دانشجویان دلسوز و متخصصان جهادگر، تحت عنوان «نهاد جهاد سازندگی» قدم به عرصه وجود گذاشت و با تأسی از فرهنگ جهادی و روحیه انقلابی و ایثارگری، اصلی‌ترین هدف خود را رفع محرومیت‌های به‌جای مانده از رژیم شاهنشاهی و تلاش برای آبادانی و تعالی کشور در همه ابعاد معرفی کرد. ناگفته نماند که زمینه‌های شکل‌گیری نهاد جهاد سازندگی در ابتدا توسط عده‌ای از دانشجویان انقلابی برخی دانشگاه‌های کشور از جمله امیرکبیر، صنعتی شریف، دانشگاه تهران، شهید بهشتی و دانشگاه علم و صنعت ایران و به صورت یک نهضت و جنبش فراهم شده بود. تمرکز اقدامات این نهاد و جبهه اصلی فعالیت‌های آن در کنار سایر مأموریت‌ها، نواحی محروم کشور بخصوص مناطق روستایی و عشایری به شمار می‌رفت.

نهاد جهاد سازندگی در عرصه سازندگی و پیشرفت در نواحی مذکور، موفقیت‌های چشمگیر و خیره‌کننده‌ای به‌دست آورد.^۱ ولی در ادامه حیات خود در تناقض با سامانه‌های سنتی اداری، حاکمیت و سیطره بوروکراسی بر اداره امور کشور و تضعیف برخی بینش‌ها و نگرش‌های اثرگذار، با چالش مواجه و در نهایت، در سال ۱۳۷۹ با وزارت کشاورزی وقت ادغام شد. با وجود اینکه یکی از اهداف ادغام، تسری روحیه جهادی از حوزه روستاها به بخش کشاورزی عنوان شده بود؛ ولی به دلیل فقدان شناخت مناسب از مدیریت و فرهنگ جهادی در نظام برنامه‌ریزی و اجرایی کشور از یک‌طرف و عدم طراحی مناسب، عملاً روحیه جهادی با شتاب بیشتری روی به تضعیف گذاشت. انحلال جهاد سازندگی در اثر ادغام آن

۱. البته فعالیت‌های این نهاد با توجه به محدودیت‌های مختلف، کاستی‌ها و نواقصی نیز داشته است که تحلیل آنها مجال دیگری را می‌طلبد.

با وزارت کشاورزی وقت در سال ۱۳۷۹، خلأهای جدی را در عرصه توسعه روستایی و بهبود امور عشایر و بسط عدالت مبتنی بر آرمان‌های ناب انقلاب اسلامی پدید آورد.

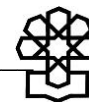
در حال حاضر با وجود گذشت چندین سال از اعلان رسمی جنگ اقتصادی، نظام اداری - اجرایی موجود کشور ناتوان از آموزش، سازماندهی و به‌کارگیری سریع، مناسب و فراگیر نیروهای مردمی، به‌ویژه جوانان متخصص و متعهد برای این مجاهده، به‌خصوص در نواحی روستایی و عشایری بوده است. بدون تقویت و شکوفاسازی «روحیه حرکت عمومی»، با صرف بودجه‌ها و اعتبارات کلان، تحول چشمگیری در تعالی جامعه شکل نخواهد گرفت. امروزه این اعتبارات عمدتاً صرف اداره امور اداری سیستم بوروکرات شده و اثربخشی آن در حداقل می‌باشد.

بر خلاف شکل‌گیری نیاز مبرم برای احیای نهاد جهادی مناسب، مبتنی بر فرهنگ و روحیه جهادی، برای مدیریت توسعه روستایی و امور عشایری کشور، برخی از کارشناسان دستگاه‌های اجرایی که تداوم حیات بروکراتیک خود را در عدم بروز و ظهور نهادینه شدن مدیریت جهادی می‌بینند؛ اقدام به بیان مطالب خلاف واقع در خصوص جهاد سازندگی می‌کنند و نوعی فضای جهادی‌هراسی را در برخی سطوح تصمیم‌سازی ایجاد می‌کنند. این در حالی است که امروزه پیشرفت شتابان نواحی روستایی و عشایری، بیش از پیش نیازمند بازآفرینی مدیریت جهادی بر اساس تجارب جهاد سازندگی و اقتضائات زمانی است. در حال حاضر ظرفیت‌های انسانی خوبی در کشور وجود دارد و می‌توان با بهره‌گیری از آنها و طراحی و ترویج الگوی مدیریت جهادی برجای‌مانده از جهاد سازندگی و به‌روزرسانی رویه‌های پیاده‌سازی آن، تحولات شگرفی را در عرصه پیشرفت و تعالی همه‌جانبه کشور، به‌خصوص نواحی روستایی و عشایری رقم زد.

شهید دکتر بهشتی در بیانی ارزشمند به اهمیت ساختارسازی و نهادسازی جهادی در تناسب با آرمان‌ها و نیازهای انقلاب اسلامی تأکید داشته و فرموده‌اند: «این سازمان‌های اداری را که بقایای رژیم طاغوتی هستند (افرادش را نمی‌گوییم، در این سازمان‌ها همین مردم زندگی می‌کنند؛ همین شما هستید که کارکنان این سازمان‌ها هستید. سازمان را می‌گوییم؛ این ترکیب و این روابط را می‌گوییم) یکباره به شکل انقلابی واژگون کنید و به جای آن، سازمان اداری مناسب با آرمان و نیاز انقلاب بسازید».^۱

یکی از مهم‌ترین پیش‌شرط‌های تبدیل سازمان‌های اداری موجود به دستگاه‌های متناسب با آرمان‌ها و نیازهای جمهوری اسلامی، شناخت جایگاه و مؤلفه‌های مدیریت جهادی، از دیدگاه رهبران و ایدئولوگ‌های اصلی نظام است. با وجود این، تاکنون مطالعه‌ای تحلیلی که به صورت جامع به تبیین اهمیت و نقش جهاد سازندگی و ویژگی‌های مربوطه، بر اساس بیانات بزرگان انقلاب اسلامی پرداخته باشد، منتشر نشده است. اغلب مطالعات قبلی، عمدتاً به ذکر کلی مؤلفه‌ها و مصادیق فرهنگ و مدیریت جهادی پرداخته و کم‌تر، این مؤلفه‌ها و مصادیق را از دیدگاه رهبران و ایدئولوگ‌های جمهوری اسلامی

۱. سخنان شهید بهشتی در جمع مردم شهیدپرور بابلسر، ۱۶/۰۲/۱۳۸۹.

تشریح و تبیین نموده‌اند. به تناسب وجود چنین مشکلی در حوزه تحقیقات مرتبط با مدیریت جهادی، در حوزه اجرا نیز مشکلاتی وجود دارد. با وجود اینکه نهادهای روحیه و مدیریت جهادی در همه بخش‌های کشور یکی از ارکان تحقق اقتصاد مقاومتی و تنها راه تعالی نواحی روستایی و عشایری است، ولی عمده برنامه‌ها و سیاست‌های دستگاه‌ها و نهادهای مرتبط از جمله ستاد فرماندهی اقتصاد مقاومتی، معطوف به مباحث سخت‌افزاری شده و برنامه و راهبرد مناسب و فراگیری برای نهادهایسازی این روحیه و سبک مدیریتی در کشور به ویژه مدیریت توسعه نواحی روستایی و عشایری و بخش کشاورزی تدوین و اجرا نشده است.

از این‌رو مطالعه حاضر با سیری در افکار، پیام‌ها و بیانات حضرت امام (ره) و مقام معظم رهبری در پی شناسایی و تشریح اهمیت و کارکردهای جهاد سازندگی و ویژگی‌های جهادگران و نهاد مربوطه است. هدف غایی آن است تا بتوان گامی کوچک در راستای ثبت، مستندسازی و تبیین تئوریک سبک مدیریت جهادی و زمینه‌سازی ارائه مدل عملی برای مدیریت جهادی و شکل‌گیری تشکیلات در تراز جمهوری اسلامی با توجه به اقتضائات روز برای مدیریت توسعه روستایی و عشایری برداشت. در این گزارش، به صورت مشخص به دو سؤال اساسی زیر پاسخ داده شده است:

۱. جهاد سازندگی از دیدگاه امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری چه کارکردها و اهمیتی داشته است؟
۲. ویژگی‌های نهاد جهادی و جهادگران از دیدگاه امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری شامل چه مواردی است؟

گزارش حاضر می‌تواند در تنویر افکار عمومی در باب اهمیت جهاد سازندگی، تقویت دانش بومی در زمینه مدیریت جهادی، نهادهای شدن روحیه و مدیریت جهادی در دستگاه‌های اجرایی موجود و بازطراحی نهادی مبتنی بر مدیریت جهادی و مشارکتی به منظور رفع چالش‌های اساسی مدیریت مناطق و جوامع روستایی راهگشا باشد. همچنین یافته‌های این پژوهش می‌تواند معیارهای اولیه مناسبی برای شناخت و ارزیابی میزان جهت‌گیری جهادی در بین مدیران و سازمان‌ها ارائه کند.

روش‌شناسی

در این گزارش بر پایه روش توصیفی - تحلیلی، برای تحلیل و تبیین چستی مؤلفه‌ها و شاخص‌های فرهنگ و مدیریت جهادی، از بیانات امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری بهره گرفته شده است. در این راستا کلیدواژه‌هایی مانند «جهاد سازندگی»، «مدیریت جهادی»، «فرهنگ جهادی»، «روحیه جهادی» و «کار جهادی»، در منابع اطلاعاتی رسمی و معتبر از جمله سامانه اطلاع‌رسانی پرتال امام

خمینی (ره)^۱ و پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌ا... خامنه‌ای^۲ در بازه زمانی ۱۳۵۹ الی ۱۳۹۷ جستجو و اطلاعات مورد نیاز استخراج شد. همچنین برای ارائه تحلیل‌های تکمیلی، از مرور برخی اسناد و منابع مرتبط نیز استفاده شده است.

یافته‌ها

در این بخش، بر مبنای قرابت‌ها و مشابهت‌های معنایی و تجانس محتوایی، بیانات امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری تحلیل شده و یافته‌ها در سه بخش مستقل شامل کارکردها و اهمیت جهاد سازندگی، ویژگی‌های جهاد سازندگی و ویژگی‌های جهادگران ارائه شده است. البته برخی ویژگی‌ها را می‌توان هم به نهاد جهاد سازندگی و هم به جهادگران نسبت داد.

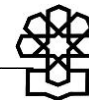
۱. کارکردها و اهمیت جهاد سازندگی

نهاد جهاد سازندگی به منظور فراهم ساختن نهضت همه‌جانبه در سازندگی جامع و فراگیر کشور و برای مبارزه با فقر و محرومیت به‌ویژه در نواحی روستایی و عشایری و در یک کلام، حرکت در جهت استقلال و خودکفایی کشور، از بطن توده‌های میلیونی مردم محروم و مستضعف و با همت اقشار مختلف مردم به ویژه جوانان و دانشجویان و به دستور رهبر کبیر انقلاب در ۲۷ خردادماه ۱۳۵۷ شکل گرفت. یکی از اهداف جدی جهاد سازندگی، تحقق پیشرفت و تعالی کشور به‌خصوص نواحی روستایی و عشایری از طریق ایجاد تحول در مدیریت و ساختار سازمانی سنتی کشور بود.

امام راحل (قدس سره) در پیام تشکیل جهاد سازندگی، ملت ایران را به عنوان ملتی فداکار دانسته و تنها راه ساخت ویرانی‌های برجای‌مانده از حکومت پهلوی را همکاری همه‌جانبه ملت ایران به ویژه دانشجویان، متخصصان، مهندسان، بازاریان و کشاورزان معرفی نمود. تشکیل جهاد سازندگی، از چنان اهمیت راهبردی در اندیشه‌های حضرت امام (ره) برخوردار بود که در انتهای این پیام، امام (ره) ثواب سازندگی و شرکت در جهاد سازندگی را بالاتر از زیارت مستحبی مکه و مدینه منوره دانستند و نسبت به اشخاصی که به زیارت مستحبی می‌روند، فرمودند: «نشاء /... خداوند به همه ملت و به همه کسانی که در این راه تشریک مساعی می‌کنند و این وظیفه اخلاقی - شرعی را ادا می‌کنند، به همه توفیق عنایت کند. همه موفق باشند که در این جهاد شرکت کنند و آن خرابه‌ها را بسازند و برادران خودشان را کمک کنند؛ که شاید هیچ عبادتی بالاتر از این عبادت نباشد. بلکه من می‌خواهم از اشخاص که برای زیارت‌ها، برای مکه معظمه، برای مدینه منوره می‌خواهند بروند لکن به طور استحباب

1. <http://www.imam-khomeini.ir>

2. <http://farsi.khamenei.ir>

می‌خواهند بروند، من می‌خواهم از آنها هم تقاضا کنم که شما برای ثواب می‌خواهید بروید مکه مشرف بشوید، می‌خواهید بروید مدینه منوره، عتبات عالیات مشرف بشوید؛ امروز ثوابی بالاتر از اینکه به برادرهای خودتان کمک کنید [نیست] و این سازندگی را همه با هم شروع کنید که ایران خودتان درست ساخته بشود، و برادرهای خودتان نجات پیدا بکنند. خداوند به همه شما اجر عنایت می‌کند و همان ثوابی را که شما از زیارت‌ها می‌خواهید خداوند به شما در این جهاد خواهد داد.^۱

از سوی دیگر مقام معظم رهبری، حضرت آیت ا... خامنه‌ای نیز بر نقش بی‌بدیل جهاد سازندگی به عنوان بازوی انقلاب اسلامی در فقرزدایی از نواحی محروم و دورافتاده و سازندگی کشور، صحنه گذاشته و عنوان کرده‌اند: «جهاد سازندگی به حقیقت یکی از زاده‌های انقلاب است و برکات آن در جنگ و صلح، در دفاع و در سازندگی، برای همه مشهود بود ... این نهاد، گلی است که بر تنه برومند نهال انقلاب روییده است و انشاء... که این گل، همیشه با طراوت بماند و به مردم فایده ببخشد».^۲

لذا در کلام رهبری معظم نیز مشهود است که این نهاد بر اساس ارزش‌ها، آموزه‌ها، باورها و در حالت کلی، فرهنگ انقلاب اسلامی شکل گرفته بود. از این‌رو، می‌توان جهاد سازندگی را آغازگر نوعی سبک مدیریت اسلامی به نام مدیریت جهادی دانست که منبعث از آموزه‌های دینی بود و در صورت احیا می‌تواند راهگشای خیلی از مشکلات کنونی کشور باشد. به فرموده مقام معظم رهبری: «جهاد سازندگی [نیز] یکی از تدبیرهای برجسته و ماندگار امام بزرگوار (رض) و یادگار ارزنده ایشان است و حقیقتاً شجره طیبه‌ای^۳ است که به دست با برکت امام عزیز غرس شد، رشد کرد، میوه داد و کشور و ملت را در مراحل مختلف از وجود خود بهره‌مند ساخت».^۴

در یک رویکرد کلی‌تر، رهبر انقلاب مدیریت جهادی را راه‌حل اصلی برای حل مشکلات داخلی کشور و کنترل فشارهای خباثت‌آمیز قدرت‌های جهانی دانسته و فرموده‌اند: «اگر مدیریت جهادی یا همان کار و تلاش با نیت الهی و مبتنی بر علم و درایت حاکم باشد، مشکلات کشور در شرایط کنونی فشارهای خباثت‌آمیز قدرت‌های جهانی و در شرایط دیگر، قابل حل است و کشور حرکت رو به جلو را ادامه خواهد داد».^۵ ایشان همچنین در کنار مدیریت جهادی به برخورداری از روحیه جهادی نیز اشاره

۱. صحیفه امام، جلد ۸، ص ۱۸۰.

۲. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اقشار مختلف مردم، ۱۳۷۲/۰۴/۲۳.

۳. قرآن کریم در آیه ۲۴ سوره ابراهیم می‌فرماید: «آیا ندیدی چگونه خداوند «کلمه طیبه» را به درخت پاکیزه‌ای تشبیه کرد که ریشه آن در زمین ثابت و شاخه آن در آسمان است؟! هر زمان میوه خود را به اذن پروردگارش می‌دهد و خداوند برای مردم مثل‌ها می‌زند، شاید متذکر شوند». به این ترتیب شجره طیبه، همان درخت پاکیزه‌ای است که ۱. ریشه‌اش در زمین ثابت است؛ ۲. شاخه‌های آن در آسمان، سینه در هوا شکافته است؛ ۳. دائماً در حال رشد و نمو است؛ ۴. پاک و طیب از هر نظر است؛ ۵. دارای نظام حساب‌شده‌ای است؛ ۶. پربار و مولد است؛ ۷. در هر زمان ثمر می‌دهد؛ ۸. طبق سنت الهی ثمره‌اش به همگان می‌رسد (پایگاه اطلاع‌رسانی حوزه، قابل دسترسی در: https://hawzah.net/fa/goharehnaab/View/50523#_ednref2).

۴. بیانات مقام معظم رهبری بیانات در دیدار جمعی از مسئولان جهاد سازندگی، ۱۳۷۷/۰۷/۱۵.

۵. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با رئیس و اعضای شورای اسلامی، شهردار، معاونان و شهرداران مناطق مختلف تهران، ۱۳۹۲/۰۲/۲۳.

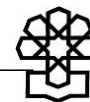
داشته و در رابطه با نتایج و پیامدهای مثبت برخورداری از روحیه جهادی در انجام فعالیت‌ها، ابراز داشته‌اند: «در هر بخشی از بخش‌های گوناگون صنعتی، فنی، علمی - تحقیقاتی که ما با روحیه جهادی وارد شدیم، پیش رفتیم».^۱

بنابراین رهبر معظم انقلاب در غالب بیانات، خطبه‌ها و سخنرانی‌های خود با به کار بردن کلیدواژه‌ها و مفاهیمی همچون «مدیریت جهادی»، «فرهنگ جهادی»، «روحیه جهادی»، «کار جهادی»، «علم جهادی»، و «عمل جهادی»، بر شناخت، تفسیر، تدوین، ترویج و تسری فرهنگ و مدیریت جهادی در تمام عرصه‌های پیشرفت تأکید نموده و این نوع فرهنگ و سبک مدیریتی را ابزار اصلی تحقق پیشرفت عدالت‌محور معرفی کرده و آن را راهبرد اصلی حل مشکلات فراروی کشور می‌دانند. برای مثال می‌توان به نامگذاری سال ۱۳۹۰ تحت عنوان «جهاد اقتصادی» و سال ۱۳۹۳ به عنوان سال «اقتصاد و فرهنگ با عزم ملی و مدیریت جهادی» اشاره کرد. مقام معظم رهبری در تکمیل اهمیت و نقش تأثیرگذار فرهنگ و مدیریت جهادی در رشد و پیشرفت کشور در تشریح پیام نوروزی سال ۱۳۹۳ اشاره داشتند که عزم ملی و مدیریت جهادی، هویت، حیثیت، آینده و سرنوشت جمهوری اسلامی ایران است و وجود آنها لازمه پیشرفت فرهنگی و اقتصادی است. «عزم ملی و مدیریت جهادی در سال ۹۳ به عنوان شعار مطرح می‌شود، اما این چیزی نیست که مربوط به سال ۹۳ باشد؛ این هویت ماست، این حیثیت ماست، این آینده ماست، این ترسیم‌کننده سرنوشت ماست. اگر عزم ملی بود، اگر مدیریت جهادی بود، اقتصاد هم پیشرفت می‌کند، فرهنگ هم پیشرفت می‌کند و ملتی که اقتصاد پیشرفته داشته باشد و فرهنگ پیشرفته داشته باشد، در اوج قرار می‌گیرد و تحقیر نمی‌شود».^۲ علاوه بر این، مدیریت جهادی یکی از مهم‌ترین شروط تحقق اقتصاد مقاومتی اعلام شده است.

می‌توان ابراز داشت که نهاد جهاد سازندگی در واکنش به انباشتی از ناکامی‌ها و مشکلاتی چون ناکامی سیاست‌های قبل از انقلاب در حل معضل وابستگی به خارج، توسعه‌نیافتگی در ابعاد مختلف بخصوص در مناطق دور افتاده و روستایی و عشایری؛ حاکم بودن اصول و رویکردهای تکنوکراسی و بوروکراسی صرف در ساختار اداری دستگاه‌های اجرایی و در نتیجه غیرکارا و نابسامان شدن آنها؛ فقدان متولی انقلابی و دلسوز در رسیدگی به مشکلات خرد و کلان نواحی روستایی و مناطق دورافتاده و عدم انعکاس مناسب از منویات، آرمان‌ها و اهداف فرهنگ انقلاب اسلامی در جوامع روستایی و عشایری تشکیل گردید. یکی از کارکردهای اصلی جهاد سازندگی، کارکرد فرهنگی آن بود؛ به شکلی که حضور نیروهای جهادی در مناطق روستایی و محروم، سبب تسری و ترویج و تزریق فرهنگ انقلابی به روستاییان و جوامع عشایری شد. مقام معظم رهبری نیز حضور جهادگران در نقاط دورافتاده به منظور خدمت به

۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار کشاورزان، ۱۴/۱۰/۱۳۸۴.

۲. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار کارگران در گروه صنعتی مینا، ۱۰/۰۲/۱۳۹۳.

محرومان و مظلومان را عاملی مهم در آگاه‌سازی و اعتلای اهداف و نیات انقلاب اسلامی به این مردمان برمی‌شمارد. ایشان معتقدند: «انقلاب اسلامی در بسیاری از نقاط دورافتاده کشور توسط جهادگرانی که مخلصانه برای اسلام و مسلمین به محرومین و مستضعفان خدمت کرده‌اند شناسانده شده است و همین روحیه نیز هست که ضامن حفظ تلاش‌های جهاد سازندگی است».^۱ امام خمینی (ره) نیز رسیدگی جهاد سازندگی به مناطق و مردم محروم را عامل اصلی مقبولیت منویات انقلاب اسلامی دانسته و فرمودند: «این جوانان جهادگرند که بذریه انقلاب را در دل هر روستایی می‌کارند و با آبادانی مناطق محروم است که هر روستایی و شهری محروم، سربازی می‌شود پاسدار انقلاب اصیل اسلامی خویش؛ چرا که آمریکا و ایادی مزدبگیرش، خوب به این نتیجه رسیده‌اند [که] با جهاد مقدس فرزندان اسلام است که نهال انقلاب اسلامی در روستاها و شهرهای دورافتاده این آب و خاک به گل می‌نشیند».^۲

در حقیقت جهاد سازندگی نقش عمده و اصلی در نشر و توسعه باورها و ارزش‌های انقلاب اسلامی، بین مردمی داشت که آگاهی و ارتباط کم‌تری با اهداف انقلاب داشتند و موفقیت‌های جهاد سازندگی در این زمینه، موجبات گرایش بیش‌تر مردم را به حاکمیت مدیریت انقلابی و اسلامی در عرصه حکومت‌داری فراهم کرد. مقام معظم رهبری در اهمیت این موضوع فرموده است: «جهاد سازندگی در میدان سازندگی شهید داد؛ چون کسانی دشمن این بودند که انقلاب توفیق پیدا کند. می‌دیدند که این جوان تحصیلکرده و آگاه، یا این انسان ماهر و خدوم و زحمتکش، با سازندگی و کار خود، پایه‌های این نظام را مستحکم می‌کند؛ لذا تعدادی از این عزیزان، قبل از شروع جنگ تحمیلی، به وسیله عناصر منافق و مخالف با نظام مقدس جمهوری اسلامی، جان خود را از دست دادند و به شهادت رسیدند».^۳

یکی دیگر از کارکردهای اصلی نهاد جهاد سازندگی، کارکرد دفاعی و امنیتی بود. به طوری که با وقوع جنگ تحمیلی علیه ایران، نیروهای جهادی، به شکل داوطلبانه در آن شرکت کرده و با تشکیل واحد پشتیبانی مهندسی جنگ جهاد سازندگی (پ.م.ج.ج)، تأمین نیازهای پشتیبانی و تدارکاتی رزمندگان و نیز مهندسی رزمی دفاع مقدس را بر عهده گرفته و به سرعت به یکی از ضلع‌های اصلی جنگ تبدیل شدند. این نیروها با نثار جان خود چنان درخشیدند که از سوی رهبر انقلاب به سنگسازان بی‌سنگر ملقب گشتند. حضرت امام خمینی (ره) در بخشی از پیام خود به مناسبت سالروز تأسیس جهاد سازندگی در تاریخ ۱۳۶۱/۰۳/۲۷ درباره نقش جهاد سازندگی در جنگ فرمودند: «نقش جهاد سازندگی در جنگ، کم‌تر از نیروهای نظامی نبوده و نیست و این اقراری است مکرر از سوی فرماندهان ارتشی و سپاهی ما، که اگر جهاد نبود، پیروزی با این سرعت به دست نمی‌آمد. باید اعتراف کرد که اینان بزرگ‌ترین آبرو را به انقلاب اسلامی خود داده‌اند و با تعهد به اسلام و ایمان به خدای تعالی در این راه بهترین نمونه

۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار نماینده ولی‌فقیه در وزارت جهاد و وزیر جهاد سازندگی، ۱۳۶۹/۰۳/۲۷.

۲. صحیفه امام، ج ۱۶، ص ۳۳۷.

۳. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از مسئولان جهاد سازندگی، ۱۳۷۷/۰۷/۱۵.

و الگویی برای همه جوانان مسلمان و متعهد اسلامی گردیدند.^۱ حضرت آیت‌ا... خامنه‌ای نیز جهاد سازندگی را مولود و فرزند خلف انقلاب معرفی کرده که به وسیله حاکمیت ارزش‌های انقلابی بر آن توانسته در میادین بزرگ مثل جنگ هشت ساله دفاع مقدس زمینه‌ساز پیروزی‌های عظیم گردد: «جهاد سازندگی تشکیلاتی است که انقلاب آن را بر اساس ایمان، اعتقاد، عشق انقلابی و احساس مسئولیت به وجود آورد و معیارهای دینی و انقلابی را بر آن حاکم کرد تا به صورت یک موجود زنده و متحرک به تمام معنا باشد و انصافاً هم انقلاب در ایجاد این تشکیلات و به کار انداختن این موجود زنده موفق بود، زیرا جهاد سازندگی بدون کاستن از تلاش خود برای انجام وظایف سنگینی که بر عهده داشت، به قدر یک تشکیلات مخصوص جنگ نیز از رزمندگان اسلام پشتیبانی کرد».^۲ حال در ادامه، ویژگی‌های متمایز این نهاد مقدس، به شکل دقیق‌تری تبیین می‌شود.

۲. ویژگی‌های جهاد سازندگی

جهاد سازندگی دارای ویژگی‌هایی مبتنی بر ارزش‌ها و باورهای فرهنگ انقلاب و نظام جمهوری اسلامی ایران بود و با تکیه بر آنها توانست دستاوردهای چشمگیری در حوزه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، امنیتی و عمرانی داشته باشد. در بخش زیر به عمده ویژگی‌های نهاد جهاد سازندگی که سبب‌ساز موفقیت‌های آن بود، اشاره می‌شود.

۲-۱. خدمت به مردم محروم و مستضعف

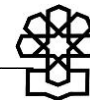
یکی از ویژگی‌های مهم نهاد جهاد سازندگی، خدمت‌گذاری خالصانه به مردم محروم و مستضعف بود و جهاد سازندگی در طول حیات ۲۰ ساله‌اش توانست تا حدود زیادی به محرومیت‌زدایی جامعه عمل بپوشاند. این دستاوردها ناشی از تمرکز جهاد سازندگی بر مأموریت رسیدگی به مستضعفان و محرومیت‌زدایی به ویژه در مناطق محروم و روستایی بود.

معمار کبیر انقلاب بر این مهم صحنه گذاشته و راز موفقیت جهاد سازندگی را در خدمتگزاری و خدمت‌رسانی به مردم محروم دانسته و در پیامی در جمع اعضای شورای مرکزی جهاد سازندگی به تاریخ ۱۷ شهریور ۱۳۶۱ فرمودند: «جهاد، خدمت‌گزار مردم محروم و مستمند بوده است. جمعیت و یا ملتی اگر نخواهند موفق باشند، علاوه بر اینکه برای خدا باید کار کنند و از دیگران چشم‌داشتی نداشته باشند، باید با مردم باشند. بدون مردم نمی‌شود کار کرد و موفقیت حاصل نمی‌شود».^۳ امام (ره) همچنین به مسئولان توصیه کردند که «به مستضعفان و مستمندان و زاغه‌نشینان که ولی نعمت ما هستند خدمت

۱. صحیفه امام، ج ۱۶، ص ۳۳۸.

۲. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با مسئولان وزارت جهاد سازندگی، ۱۳۷۶/۱۱/۳۰.

۳. صحیفه امام، ج ۱۶، ص ۴۹۱.

کنید».^۱ بررسی بیانات حضرت امام خمینی (ره) نشان می‌دهد نیروهای جهاد سازندگی به‌خوبی این وظیفه را انجام دادند: «مروز در گوشه و کنار کشور و در میان دور افتاده‌ترین روستاهای محروم و بد آب و هوا که قدم بگذارید با ایثارگران جهادسازندگی مواجه می‌شوید که خیلی زودتر از شما خود را بدانجا رسانده‌اند و با نداشتن امکانات لازم، با هر وسیله‌ای که در اختیار داشته و دارند، با تمام وجود در از بین بردن کمبودها و مشکلات و بیماری‌ها و نارسایی‌های مردم کوشش می‌نمایند، و در بسیاری از موارد برای ایجاد وسایل رفاهی از ایثار جان خود دریغ نکردند».^۲

ایشان در جای دیگری خدمتگزاری جهادگران به مردم محروم و نیازمند را مورد تأیید قرار داده‌اند: «و اما جهاد سازندگی، من از همه برادرها و خواهرانی که در این راه مجاهده کردند و می‌کنند و گاهی من در تلویزیون می‌بینم که اینها کارها انجام می‌دهند و بسیار از این جهت من خرسند می‌شوم که ببینم برادرها و خواهرها نسبت به طوایف ضعیف خدمتگزاری می‌کنند و این اسباب این می‌شود که آنها را قدرتشان را چند برابر کند، وقتی که ببینند شماها می‌روید در آنجا برایشان کار می‌کنید آنها هم خودشان تشویق می‌شوند به اینکه کارهای زیاده‌تر بکنند. و امیدوارم که با همین قدرت که قدرت اسلام است، یعنی آن قوه اسلام از اول همراه بوده است که کارها را تا آنجا رسانده و بعدها هم ان شاء... خواهد رساند. امیدوارم که با این قدرت اسلام همه امور اصلاح بشود و این تحولی که در جوان‌های ما، در خواهرها و برادرهای ما حاصل شده است که این‌طور حس تعاون، حس خدمت به ملت، خدمت به اسلام پیدا شده است، این خیلی امیدوار می‌کند انسان را به اینکه با این قدرت ایمانی که الان در ملت ما هست و ان شاء... باقی می‌ماند، همه کارها انجام بگیرد».^۳

مسئولان و مدیران باید توجه داشته باشند که یکی از اهداف اساسی تلاش برای پیروزی انقلاب اسلامی و برپایی نظام اسلامی، رسیدگی به محرومان و مظلومان و برقراری قسط و عدل بوده است و لذا باید در همه عرصه‌ها به فکر کمک به اقشار ضعیف جامعه بود. امام خمینی (ره) به اهمیت این موضوع اشاره داشته و فرمودند: «آن رژیم رفت و یک رژیم دیگری است. لکن باید همه چیز اسلامی بشود آن روزی ما به آخر رسیدیم که هر چیزمان اسلامی باشد ... بازاری که به فکر ضعفا و فقرا نباشد بازاری که پهلویش ضعیف باشد و به فکر نباشد این بازار اسلامی نیست ملتی که اینجا قصرهای روی هم درست کنند و آنجا زاغه‌نشینان باشند و مردم به فکر آنها نباشند این مملکت، مملکت اسلامی نیست، صورت است محتوا ندارد».^۴ مقام معظم رهبری نیز مهم‌ترین مسئله نظام جمهوری اسلامی را کوشش برای رفع فقر و محرومیت در جامعه و حمایت و کمک به طبقات مستضعف و محروم می‌داند. ایشان در دیدار با رئیس‌جمهور و اعضای هیئت دولت وقت در مورخ ۱۳۸۱/۰۶/۰۳ فرمودند: «مهم‌ترین مسئله دستگاه ما

۱. صحیفه امام، ج ۱۸، ص ۳۸.

۲. صحیفه امام، ج ۱۶، ص ۳۳۸.

۳. صحیفه امام، ج ۱۰، صص ۲۵۹-۲۵۸.

۴. صحیفه امام، ج ۸، ص ۱۴.

و نظام جمهوری اسلامی همان چیزی است که همه مان به آن معتقدیم و بارها گفته‌ایم؛ یعنی کوشش برای رفع فقر و محرومیت در جامعه و حمایت و کمک به طبقات مستضعف و محروم.^۱

۲-۲. درون‌زایی و خودجوشی

شکل‌گیری نهضت جهاد سازندگی با حضور خودجوش قاطبه مردم اعم از دانشگاهیان، بازاریان، معلمان، جوانان و سایر اقشار مختلف همراه شد. این حرکت، حرکتی خودجوش و داوطلبانه بود نه دستوری و آمرانه. پُر بیراه نیست اگر اظهار شود که دستاوردهای جهاد سازندگی، منوط به مشارکت و حضور داوطلبانه و فعالانه مردم در امر سازندگی کشور بود. حضرت امام خمینی (ره) معتقد بودند: «یکی از نهادهایی که از خود ملت جوشید و متکفل آن خود ملت بود، همین جهاد سازندگی بود. کمیته‌ها و پاسداران و همه این نهادهای تازه و جدید، بدون اینکه یک سازمانی در کار باشد، خودشان مردم درست کردند. و مادامی که این معنا باشد که مردم موظف می‌دانند خودشان را برای ساختن، آسیب نخواهند دید».^۲

بسیج سازندگی نیز با الگوگیری از ویژگی مردمی بودن نهاد جهاد سازندگی و پس از انحلال آن در سال ۱۳۷۹، به نوعی با همین ویژگی پایه‌گذاری شد. مقام معظم رهبری در دیدار جهادگران بسیج سازندگی (۱۳۸۹/۰۶/۳۱) این حرکت را محترم شمرده و فرمودند: «در سال ۷۹ گزارش این حرکت زیبا و پرشکوه به ما رسید و منجر شد به اینکه پیام بسیج سازندگی به قاطبه جوانان کشور داده شود. یعنی این یک حرکت خودجوش مردمی است؛ درست مثل جهاد سازندگی در آغاز انقلاب. جهاد سازندگی هم همین جور بود؛ اول، خود جوان‌ها شروع کردند، خودشان رفتند توی روستاها مشغول خدمتگزاری شدند در آن اوضاع بسیار دشوار و پیچیده. این حرکت، امام بزرگوار را به فرمان جهاد سازندگی تشویق کرد».

۲-۳. تلاش برای تحقق خودکفایی و استقلال اقتصادی - سیاسی

امام راحل همواره بر قطع رگه‌های وابستگی به خارج و خودکفا کردن کشور که به نوعی همان تحقق استقلال واقعی است، به ویژه در بخش کشاورزی و امنیت غذایی تأکید می‌کردند (خارکوهی، ۱۳۹۳). در رابطه با همین موضوع، بنیانگذار انقلاب در پیامی خطاب به جهادگران فرمودند: «میدوارم که از سیاست صحنه‌های سخت نه شرقی و نه غربی جمهوری اسلامی عبور کنید که اگر ایران را بر پایه استقلال واقعی پایه‌ریزی نکنیم، هیچ کاری نکرده‌ایم».^۳ در جای دیگری ایشان علاوه بر خودکفایی از نظر مسائل سیاسی، به خودکفایی اقتصادی به ویژه در بخش کشاورزی اشاره داشته و فرمودند: «مسئله

۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با رئیس‌جمهور و اعضای هیئت دولت وقت، ۱۳۸۱/۰۶/۰۳.

۲. صحیفه امام، ج ۱۲، ص ۴۴۷.

۳. صحیفه امام، ج ۲۱، ص ۲۰۵.

کشاورزی در کشور ما در رأس امور است. بحمد... مملکت از نظر منابع طبیعی همه چیزش خوب است. آب و زمین خوب دارد و مردمش آگاه و در فکر کشاورزی هستند»^۱.

مقام معظم رهبری نیز بارها بر توجه به امر خودکفایی در کنار تأمین مناسب معیشت مردم، از طریق تکیه بر استعدادها و ظرفیت‌های داخلی، تأکید ویژه‌ای داشتند. این امر در نهاد جهاد سازندگی نیز مورد توجه جدی جهادگران قرار گرفته بود. به صورتی که مقام معظم رهبری فرموده‌اند: «جهاد سازندگی کار بزرگی بود، اولین شکوفه‌های خودکفایی و سازندگی و ابتکار ملی و اعتماد به نفس ملی در جهاد سازندگی شکل گرفت و منعقد شد»^۲. همان گونه که در کلام رهبر انقلاب مستتر است، اساس خودکفایی در خودباوری و داشتن اعتماد به نفس است که در جهاد سازندگی این موضوع، ملموس و مشهود بود. به طوری که در طول فعالیت جهاد، کشور در برخی محصولات مانند گوشت گاو و مرغ، تخم مرغ، لبنیات و برخی اقلام دیگر، علاوه بر رسیدن به خودکفایی و تأمین نیاز داخلی به یک کشور صادرکننده نیز تبدیل شد. رهبر معظم انقلاب در تأکید بر تحقق خودکفایی در کشور در دیدار با فرماندهان و کارکنان نیروی هوایی ارتش در تاریخ ۱۳۹۷/۱۱/۱۹ خاطره‌ای از تشکیل «جهاد خودکفایی» در نیروی هوایی، زمانی که ایشان در وزارت دفاع سمت داشتند، به این شرح مطرح کردند: «یک مسئله دیگر، مسئله جهاد خودکفایی است؛ جهاد خودکفایی، ابتکار نیروی هوایی بود؛ آن وقت من در وزارت دفاع بودم و مسئول کارهای نظامی بودم از طرف شورای انقلاب؛ خود ما هم پیشنهاد نکردیم، [بلکه] آنها پیشنهاد کردند؛ گفتند ما میتوانیم یک تشکیلاتی درست کنیم به نام جهاد خودکفایی؛ اسمش را هم خودشان گذاشتند؛ ما تأیید کردیم، تصویب کردیم، پشتیبانی کردیم و آلا کار را خود جوان‌های نیروی هوایی کردند. بینشان افسر بود، بینشان همافر بود، یک جمعی شدند و شروع کردند به تلاش کردن و جهاد خودکفایی در ارتش راه افتاد که خب لااقل شما -فنی‌هایتان- می‌دانید که جهاد خودکفایی چه کار بزرگی را در طول این چند دهه در کشور انجام داده؛ این هم یکی از آثار و خصوصیات نیروی هوایی».

۴-۲. ساختار سازمانی پویا، خلاق، منعطف و انطباق‌پذیر در مقابل شکل اداری، ثابت و ایستا نیروهای جهادی برای پاسخ دادن به خواست‌ها و نیازهای مردم، منتظر بوروکراسی پیچیده و طولانی اداری نمی‌شدند و سعی می‌کردند در اسرع وقت و با کار شبانه‌روزی مشکلات را رفع کنند و در برخی مواقع به دلیل کمبود وقت اداری، خارج از ساعات اداری معمول به درخواست‌ها جواب می‌دادند. جهادگران حتی روزهای تعطیل نیز فعالیت داشتند. رهبر انقلاب در جلسه تبیین سیاست‌های اقتصاد

۱. صحیفه امام، ج ۱۷، ص ۱۲۹.

۲. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از دانشجویان، ۱۳۹۵/۰۴/۱۲.

مقاومتی مورخ ۱۳۹۲/۱۲/۲۰، تبعیت از تحرک و همت جهادی را شرط لازم تحقق سیاست‌های اقتصاد مقاومتی معرفی کرده و فرمودند: «با حرکت عادی و احياناً خواب‌آلود و بی‌حساسیت نمی‌شود کارهای بزرگ را انجام داد؛ یک همت جهادی لازم است، تحرک جهادی و مدیریت جهادی برای این کارها [تحقق سیاست‌های اقتصاد مقاومتی] لازم است». ایشان جهاد سازندگی را نماد بارز این حرکت دانسته و فرمودند: «خود انقلاب دستگاه‌هایی را به وجود آورد که در ذاتشان حرکت و جوشش انقلابی و سریع و جهادی وجود داشت. یکی از دستگاه‌ها جهاد سازندگی بود، یکی از دستگاه‌ها سپاه بود، یکی از دستگاه‌ها بسیج بود. اینها دستگاه‌هایی هستند که شکل اداری و ثابت و ایستا و متحجر و منجمد نداشتند».^۱ این خصیصه یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های نهاد عمومی در تراز انقلاب اسلامی به‌شمار می‌رود. جهاد سازندگی در کنار ساختار انطباق‌پذیر و پویا، از بُعد ارزشی و قانون‌پذیری قوی نیز برخوردار بود: «این نهادها، ساختاری انطباق‌پذیر همراه با بعد ارزشی قوی دارند و ضمن نظم و قانون‌پذیری، از مشکلات سازمان‌های متعارف از جمله شکنندگی و خشکی سازمانی به دور هستند».^۲

مقام معظم رهبری یکی از ویژگی‌های کار انقلابی و جهادی را از بین بردن مقررات دست‌وپاگیر و بسترسازی برای نقش‌آفرینی مردم دانسته‌اند: «کار انقلابی یعنی برای یک مجوز راه‌ها را کوتاه کنند». عده‌ای از این کارآفرینان با اخلاص و متدین، چندی پیش آمدند با ما ملاقات کردند و گفتند که برای مجوز یک چیز کوچک - که حالا اسم آوردند و بنده نمی‌خواهم جزئیات را بیان کنم - باید انسان از مثلاً ۲۰ یا ۲۵ جا مجوز بگیرد؛ اینها کار غیرانقلابی است. کار انقلابی یعنی آن کسانی که ضوابط را تعیین می‌کنند، بیایند راه‌ها را کوتاه کنند؛ راه‌های میان‌بر بگذارند جلوی پای مردم، جلوی پای کارآفرین، جلوی پای کسی که می‌خواهد خدمت بکند؛ کارهای لازم اینها است، [مسئولین] دامن همت به کمر بزنند و واقعاً کار کنند».^۳

۵-۲. هماهنگی در رویه و اهداف

یکی دیگر از ویژگی‌های مهم نهاد جهادی، وجود هماهنگی و هم‌سویی در تصمیم‌گیری‌ها و فعالیت‌های جهادگران است. برخورداری از اهداف هماهنگ، زمینه را برای حرکت تمامی مجموعه یک نهاد در جهت تحقق اهداف از پیش تعیین‌شده فراهم می‌کند و ثمره و نتیجه کار به سرعت مشاهده می‌شود. حضرت امام (ره) در سخن حکیمانه‌ای بر هماهنگی در کارها تأکید کرده و آن را جزو وظایف اصلی مدیران جهادی برشمرده و فرموده‌اند: «اینکه شما گفتید در کارها هماهنگی وجود دارد کار بسیار خوب و صحیح است، زیرا تا امور آن گونه اجتماعی نباشد و همه افراد، یک رویه و هدف را نداشته باشند کارها پیش

۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از کشاورزان، ۱۳۸۳/۱۰/۱۴.

۲. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار هزاران نفر از فرماندهان و اعضای سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، ۱۳۸۹/۰۴/۲۳.

۳. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار کارگران به مناسبت روز کار و کارگر، ۱۳۹۶/۰۳/۱۰.

نمی‌رود...^۱ مدیریت می‌تواند سیستم منظم هدفمند را ایجاد و رهبری کند تا از راه آن طرح‌ها، پروژه‌ها و اهداف سازمان به سرعت و سهولت به سامان برسند. وحدت فرماندهی در عین کثرت و جلب مشارکت فراگیر برای دستیابی به هدف واحد، از اصول مدیریت و روحیه جهادی می‌باشد. بدیهی است در صورت نبودن اهداف و رویه‌های هماهنگ در هر سازمان و نهادی، در عمل، آثار کار هر گروه، توسط گروه‌های دیگر خنثی می‌شود. امروزه هدف از مدیریت راهبردی نیز در واقع تعیین چشم‌انداز و مأموریت مورد اجماع و تلاش همه واحدهای زیرمجموعه برای نیل به آن است.

۶-۲. فعالیت با تکیه بر علم و درایت

مبارزه با مشکلات و موانع بر اساس علم و آگاهی، به منظور رفع اصولی آنها یکی دیگر از مؤلفه‌های مهم نهاد جهادی است. مقام معظم رهبری در دیداری که با رئیس و اعضای وقت شورای اسلامی و شهردار، معاونان و شهرداران وقت مناطق مختلف تهران داشتند، در مورد انجام دادن کار با بهره‌مندی از علم و درایت فرمودند: «گر مدیریت جهادی یا همان کار و تلاش با نیت الهی و مبتنی بر علم و درایت حاکم باشد، مشکلات کشور، در شرایط کنونی فشارهای خباثت‌آمیز قدرت‌های جهانی و در شرایط دیگر، قابل حل است و کشور حرکت رو به جلو را ادامه خواهد داد».^۲ ایشان همچنین در دیدار با رئیس‌جمهور و اعضای هیئت دولت (۱۳۹۲/۰۶/۰۶)، حکمت و خردگرایی را یکی از شاخص‌های اصلی یک دولت اسلامی برشمردند و ابراز داشتند: «یک شاخص دیگر، مسئله حکمت و خردگرایی در کارها است؛ کار کارشناسی، مطالعه درست، ملاحظه جوانب و آثار و تبعات یک اقدام و حتی گاهی ملاحظه تبعات یک اظهارنظر. گاهی یک اظهارنظر از سوی یک مسئول دارای جایگاه و به اصطلاح دارای تریبون، دارای منبر، یک تأثیرات سوئی می‌گذارد که این تأثیرات را اگر انسان بخواهد برطرف کند، مبالغی بایستی کار کند؛ همان قضیه سنگ توی چاه است؛ واقعاً مشکلات ایجاد می‌کند. بایستی سنجیده اظهارنظر کرد؛ این جور نباشد که ما حالا یک مدیری هستیم، یک مسئولی هستیم، درباره یک مسئله‌ای یک مطلبی به ذهنمان می‌رسد، کارشناسی نشده، بررسی نشده، جوانب دیده نشده، این را نباید پرتاب کرد در فضای افکار عمومی؛ گاهی اوقات جمع کردنش کار سخت و مشکلی است. این خردگرایی و حکمت در مدیریت‌ها و در کارها است. و از جمله شقوق همین حکمت، استفاده از ظرفیت بالای کارشناسی است در مسائل کشور که خوشبختانه ما در زمینه کارشناسی، امروز ظرفیت خیلی خوبی در کشور داریم؛ انصافاً انسان نگاه می‌کند، در بخش‌های مختلف، ظرفیت کارشناسی کشور بالا است، ما اگر از این ظرفیت و از این نیروهای فراوانی که بعد از انقلاب پرورش پیدا کردند و به عرصه خدمت و کار وارد شدند استفاده کنیم، حتماً سود خواهیم برد». از این رو، علم و درایت و خردگرایی در کار، یکی از پیش‌نیازهای مدیریت جهادی است.

۱. بیانات امام (ره) در دیدار با اعضای شورای مرکزی و نماینده امام در جهاد سازندگی، ۱۳۶۲/۰۹/۲۸.

۲. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با رئیس و اعضای شورای اسلامی، شهردار، معاونان و شهرداران مناطق مختلف تهران، ۱۳۹۲/۰۲/۲۳.

شایان ذکر است که یکی از دستاوردهای جهاد سازندگی، تربیت نیروی کارشناس در زمینه‌های متعددی بود که فقدان آن در اوایل پیروزی انقلاب اسامی خلأ بزرگی را در کشور ایجاد کرده بود. جهاد سازندگی مبتکر آموزش کاربردی متناسب با نیاز واقعی شد و امروزه سهم قابل توجهی از نیروی انسانی متخصص و کارآمد کشور مدیون جهاد سازندگی است.

۷-۲. حضور جوانان و حرکت دانشجویی

قبل از فرمان رسمی امام در ۲۷ خردادماه ۱۳۵۸ مبنی بر تشکیل نهاد جهاد سازندگی، قشر دغدغه‌مند دانشجویی به این نتیجه رسیده بود که برای تحقق بخشیدن به شعار «عدالت اجتماعی»، با تأسی از فرهنگ اسلامی و انقلابی و با مدیریت جهادگونه به صورت مستقیم وارد عمل شود و فعالیت‌هایی در آبادانی و خدمات‌رسانی مناطق محروم انجام دهد. مقام معظم رهبری در دیدار اساتید و دانشجویان در دانشگاه علم و صنعت (۱۳۸۷/۰۹/۲۴) در این باره فرمودند: «بعد از پیروزی انقلاب این حرکت دانشجویی - جنبش دانشجویی، حضور دانشجویی - صحنه عجیبی است. در همان ماه‌های اول، مسئله تشکیل سپاه پاسداران و حضور فعال دانشجویان در سپاه است و به فاصله چند ماه، تشکیل جهاد سازندگی به وسیله خود دانشجویان است که خود دانشجویان جهاد سازندگی را تشکیل دادند و خودشان آن را توسعه دادند؛ خودشان آن را پیش بردند که یکی از برکات و افتخارات نظام اسلامی، جهاد سازندگی بود». در حقیقت دانشگاه‌ها به لحاظ سازمانی و دانشگاهیان به لحاظ نیروی انسانی، ظرفیت خوبی برای ترویج و توسعه مدیریت جهادی در عرصه جهاد علمی هستند.

البته باید این مطلب را نیز مد نظر قرار داد که در کنار علم‌آموزی به اخلاق و تزکیه نفس نیز باید همت گماشت، زیرا اگر کسی دارای علم باشد ولی تقوا و پرهیزگاری و امانت و صداقت در او نباشد، می‌تواند علیه مصالح کشور، علم خودش را استفاده کند. مقام معظم رهبری نیز ضمن تأکید بر اهمیت دادن به علم و دانشجویان، تقویت معارف دینی را نیز در کنار علم‌آموزی مهم دانسته و فرموده‌اند: «عزیزان من! به علم اهمیت دهید. کلید اصلی باز کردن قفل‌های گوناگون، اهمیت دادن به علم است. البته در کنار آن، این امر بدیهی را هم باید در نظر داشته باشید که علم و عالم همان قدر که می‌تواند مفید باشند، می‌توانند مضر هم باشند؛ «چو دزدی با چراغ آید گزیده‌تر برد کالا». اگر کسی که علم در وجود او هست، تقوا و پرهیزگاری و امانت و صداقت در او نباشد، می‌تواند موجود مضری باشد؛ می‌تواند علیه کشور و مصالح کشور، علم خودش را مورد استفاده قرار دهد. بنابراین در کنار علم، فرهنگ و تزکیه و اخلاق و معنویت هم لازم است؛ در این هیچ شبهه نکنید. حرکت‌هایی که انجام می‌دهند برای اینکه محیط دانشگاه و دانشجو را محیط بی‌دینی و بی‌معنویت کنند، به نظر من گرچه یک مقدارش از روی غفلت است، اما یک مقدارش هم حساب شده است. در این قضیه خیلی‌ها مقصرند؛ هم در دانشگاه‌ها مقصر وجود دارد، هم در خود دستگاه‌های وزارتی و دولتی. عده‌ای حساب شده می‌خواهند محیط‌های

دانشجویی و دانشگاه را - که محیط علم و گسترش علمی و رشد علمی و پرورش علمی و آینده علمی کشور است - از معنویت تهی کنند تا در آن، ایمان و تقوا و معنویت و خدا و تعهد دینی وجود نداشته باشد؛ این قطعاً حرکتی است به ضرر مصالح کشور»^۱

مقام معظم رهبری همچنین نقش جوان‌ها در جهاد سازندگی را خیلی پررنگ برشمرده و همواره تأکید داشته‌اند که جوان‌ها می‌توانند همانند زمان پیروزی انقلاب و جهاد سازندگی در جهاد علمی، فرهنگی، اقتصادی، نظامی و غیره نیز پرچمدار باشند و کشور را در مسیر پیشرفت قرار دهند. برای نمونه ایشان در این خصوص فرموده‌اند: «ما در این حدود چهل سال جهادهای متعددی داشته‌ایم؛ در همه این جهادها جوان‌ها جلو بوده‌اند، جوان‌ها راه‌گشا بوده‌اند، جوان‌ها نوک پیکان بوده‌اند. در جهاد با طاغوت در دوره پیش از پیروزی - دوره مبارزات - در جهاد با تجزیه‌طلبان در آغاز پیروزی انقلاب که در شرق کشور، در غرب کشور، در شمال کشور تجزیه‌طلبانی پیدا شدند، در جهاد با این تجزیه‌طلبان، جلودار این حرکت عظیم جوانها بودند؛ در جهاد سازندگی که از رویش‌های آغاز انقلاب بود، جوان‌ها جلو بودند و آنها بودند که این حرکت عظیم جهاد سازندگی را شروع کردند؛ در جهاد با تروریسم منافق و خائن در اوایل دهه ۶۰، در جهاد با متجاوزین در هشت سال دفاع مقدس، در جهاد برای ترمیم خرابی‌های بعد از جنگ بعد از سال ۶۷، در جهاد فرهنگی در برابر تهاجم فرهنگی سال ۷۰، جوان‌ها بودند که توانستند آن فضای دشوار را به نفع انقلاب و اسلام تغییر بدهند؛ در جهاد علمی از حول‌وحوش آغاز دهه‌ی ۸۰، جوان‌ها بودند که در دانشگاه‌های مختلف، در پژوهشگاه‌های مختلف، به ندای مطالبه پیشرفت علمی لبیک گفتند و راه علم و فناوری را به‌صورت جهشی در کشور باز کردند؛ و بالاخره در جهاد با تروریسم تکفیری در دهه‌ی ۹۰ در این سال‌های اخیر. و امروز هم در جهاد فکری و جهاد عملی برای گشودن گره‌های اقتصادی، باز هم جوان‌ها‌یند. در برابر مشکلات اقتصادی کشور، پیشنهادهایی به ما می‌دهند - که ما هم می‌دهیم به مسئولین و می‌گوییم اینها را دنبال کنند - که بسیاری از پیشنهادها مربوط به جوان‌ها است و پخته و کاملاً کارگشا و راه‌گشا. جوان‌های ما بحمد... امروز در قبال مسائلی که کشور با آنها مواجه است، هم صاحب فکرند، هم صاحب انگیزه‌اند؛ و همان‌طور که اشاره شد، مشکلات، همه را به تحرک وادار کرده است و جوان‌های ما احساس تکلیف می‌کنند، احساس مسئولیت می‌کنند»^۲. ایشان در بیانیه «گام دوم انقلاب» خطاب به جوانان فرموده‌اند: «ولی اینک مطالبه‌ی عمومی من از شما جوانان آن است که این راه را با احساس مسئولیت بیشتر و همچون یک جهاد در پیش گیرید»^۳.

۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از دانشجویان، ۱۳۸۳/۰۸/۱۰.

۲. بیانات مقام معظم رهبری در همایش ده‌ها هزار نفری «خدمت بسیجیان» در ورزشگاه آزادی، ۱۳۹۷/۰۷/۱۲.

۳. بیانیه گام دوم انقلاب، ۱۳۹۷/۱۱/۲۲.

۸-۲. حس تعاون و همکاری درون سازمانی و برون سازمانی

همدلی و همراهی مناسب بین نیروهای جهاد سازندگی، موجب ایجاد حس تعاون و همکاری بین آنها شد که اصل اساسی در طی مسیر موفقیت و پیشرفت محسوب می‌شود. بنیانگذار انقلاب در خصوص وجود حس همکاری و تعاون در نهاد جهاد سازندگی فرموده است: «من از همه شما متشکر هستم و از این حس و تعاونتان خیلی حظ می‌برم و خیلی هم خود من میل داشتم که بروم یک دفعه در این جهاد سازندگی خدمت کنم».^۱ امام (ره) همچنین در مورد نقش و اهمیت همفکری و همکاری در سازندگی کشور فرموده است: «بازسازی و سازندگی جز از طریق تعاون و همفکری میسر نیست و این کشور متعلق به اسلام و همه ملت ایران است و همان‌گونه که در جنگ همه در کنار هم بودند، در صلح و سازندگی هم باید در کنار یکدیگر باشند».^۲

۹-۲. برخورداری از مدیریت انقلابی و کادر متعهد

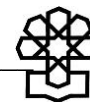
هر نهاد یا سازمان جهادی که می‌خواهد پیشرفت کند و به طور مداوم پویا و موفق باشد، باید از منابع انسانی کارآمدی برخوردار باشد؛ افرادی که با انگیزه کافی، تعهد قلبی و تخصص لازم، خود را صرف تحقق اهداف عالیه سازمان کنند. جهاد سازندگی از جمله دستگاه‌هایی بود که با مجموعه‌ای از افرادی مؤمن و متعهد، متخصص، جوان، انقلابی و باخلاص و کارآمد، توانست از نظر سازمانی به عنوان یک الگوی کارآمد معرفی شود. مقام معظم رهبری، در مراسم بیعت جهادگران جهاد سازندگی سراسر کشور مورخ ۱۳۶۸/۰۳/۲۰ به این مشخصه جهاد سازندگی اشاره داشته و فرمودند:

«جهاد سازندگی از جمله دستگاه‌هایی است که بیش از همه، ما را به یاد امام عزیزمان می‌اندازد. چقدر ایشان به این مجموعه جوان و انقلابی و باخلاص و کارآمد اهمیت می‌دادند، و چقدر لذت می‌بردند وقتی می‌شنیدند جهاد سازندگی موفقیت‌هایی را در جبهه جنگ و مناطق دورافتاده روستایی به دست آورده است. آن دل بزرگ، از دیدن این همه تلاش، پراز امید و شادی می‌شد. تیزبینی و روشن‌نگری و تشخیص آن عزیز، درست و بجا بود و می‌دانست این مجموعه که از عناصر مؤمن و انقلابی و جوان و فعال و کارآمد و باسواد تشکیل یافته است، تا چه اندازه می‌تواند برای کشور مفید باشد».

ایشان حفظ هویت و ایمان انقلابی جهاد سازندگی را راز موفقیت آن در تحقق اهداف متعالی برشمرده و ارزش اصلی جهاد را در همین هویت انقلابی می‌دانند. در همین زمینه، معظم‌له در دیدار جمعی از مسئولان جهاد سازندگی در مورخ ۱۳۷۷/۰۷/۱۵ اذعان داشته‌اند: «راز همه این موفقیت‌ها در بخش‌های مختلف، تمسک به ایمان انقلابی است؛ ایمان به حقیقت والا و درخشانی که توانست این

۱. صحیفه امام، ج ۱۰، ص ۱۶۲.

۲. صحیفه امام، ج ۲۱، ص ۱۵۱.

کشور را نجات دهد... هر دستگاه و هر مجموعه‌ای که بتواند در درون خودش، این ایمان شاداب و پرنشاط و فعال و پربرکت را بیش‌تر حفظ کند، بیش‌تر به درد این ملت، به درد این مملکت و این نظام و به درد این تاریخ می‌خورد و شما جهادگران، از آن قبیل هستید. شما توانستید این ایمان را در درون خودتان حفظ کنید. ارزش اصلی جهاد به این است». در جای دیگری معظم‌له حاکم بودن معیارهای دینی و انقلابی بر پیکره جهاد سازندگی را عامل موفقیت جهاد در جنگ تحمیلی معرفی کرده و فرموده‌اند: «جهاد سازندگی تشکیلاتی است که انقلاب آن را بر اساس ایمان، اعتقاد، عشق انقلابی و احساس مسئولیت به‌وجود آورد و معیارهای دینی و انقلابی را بر آن حاکم کرد تا به صورت یک موجود زنده و متحرک به تمام معنا باشد و انصافاً هم انقلاب در ایجاد این تشکیلات و به‌کار انداختن این موجود زنده موفق بود، زیرا جهاد سازندگی بدون کاستن از تلاش خود برای انجام وظایف سنگینی که بر عهده داشت، به قدر یک تشکیلات مخصوص جنگ نیز از رزمندگان اسلام پشتیبانی کرد».^۱ حتی بعد از تبدیل جهاد سازندگی به وزارتخانه، رهبر معظم کارآمدی وزارت جهاد سازندگی را در گرو حفظ هویت انقلابی و پایبندی عملی به ارزش‌های آن دانسته و فرمودند: «کارآمدی وزارت جهاد سازندگی در گرو حفظ هویت انقلابی و ارزشی آن است. بخش‌هایی مانند جهاد سازندگی که به دست انقلاب بنا نهاده شده‌اند، باید تا آنجا که می‌توانند خود را به هدف و شکل مطلوب یک تشکیلات دولتی در خور انقلاب اسلامی نزدیک کنند و هر تشکیلاتی که بتواند بافت انقلابی را در خود حفظ کند و ارزش‌های انقلابی را در تار و پود خود نفوذ دهد، قادر به انجام وظایف و کارهای بزرگ خواهد بود و این حقیقت را جهاد سازندگی در دوران جنگ ثابت کرد».^۲

ایشان در جای دیگری برخورداری نهادها و دستگاه‌ها از مدیریت انقلابی فعال پرتحرک را لازمه حرکت سریع رو به جلو دانسته‌اند: «... بنده از ضعف‌های فعالیت‌های مسئولین کشور - از جمله خود این حقیر - در سطح عموم ملت ایران و در طول سال‌ها، آگاهم؛ ضعف‌های زیادی وجود داشته که این مربوط به مدیریت‌های ما است، مربوط به حرکت عمومی نظام اسلامی نیست. ما هر جا یک مدیریت انقلابی فعال پرتحرک داشتیم، کار پیش رفته است؛ هر جا مدیریت‌های ضعیف، بی‌حال، ناامید، غیرانقلابی، و بی‌تحرک داشتیم؛ کارها یا متوقف مانده است، یا انحراف پیدا کرده است. این مسئله‌ای است که وجود دارد؛ یک اشکالی و یک ضعفی است که وجود دارد؛ باید مدیرانمان ان شاء... پُرانگیزه‌تر باشند، کارآمدتر باشند، تلاش بیش‌تری را انجام بدهند، و به حول و قوه الهی همین جور هم خواهد شد. من به طور قاطع عرض می‌کنم که اگر مدیریت در بخش‌های مختلف کشور، متدین باشد، انقلابی باشد و کارآمد باشد،

۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با مسئولان وزارت جهاد سازندگی، ۱۳۷۶/۱۱/۲۰.

۲. همان.

همه مشکلات کشور حل خواهد شد؛ ما مشکل غیرقابل حلی در کشور نداریم».^۱

شهید بهشتی نیز وجود انسان‌های باایمان، توانمند، عاشق خدمت و بادانش و بینش اجتماعی را در رؤس هرم جامعه اسلامی لازم و ضروری دانستند: «در هرم جامعه اسلامی کسانی که در رأس هرم یا نقطه‌های نزدیک به رأس هرم قرار می‌گیرند باید از نظر ایمان، اندیشه، بینش اسلامی و بینش اجتماعی، تقوا، فضیلت‌های روحی، عبادت (بله، عبادت؛ اهمیت دادن به عبادت‌های اسلامی: نماز، روزه و عبادات دیگر، راستی، درستی، صداقت، امانت، مردم‌دوستی، عشق به خدمت، توان کار و کوشش، کاردانی و کارآیی) باید از همه این نظرها نمونه‌های برجسته جامعه باشند».^۲ وجود چنین مؤلفه‌ای در نهاد جهاد سازندگی سبب رشد و شکوفایی روزافزون و تلاش همیشگی برای ترقی، در تمام جنبه‌های عمرانی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و دفاعی شده بود.

۱-۲. امید به آینده و اعتقاد راسخ به پیام جهانی انقلاب

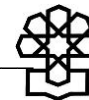
ترسیم افق‌های متعالی هم‌راستا با پیام جهانی انقلاب اسلامی و امید به آینده، همراه با تقویت معنویت و توکل بر خداوند، از دیگر ویژگی‌های جهاد سازندگی بود. ترسیم چنین افق‌هایی سبب سختکوشی هرچه بیش‌تر جهادگران و پرهیز آنها از خودشگفتی می‌شود. در حقیقت، انسان یا نهادی که دارای اهداف متعالی است، به تحقق اهداف کوچک دل خوش نکرده و دچار غرور نمی‌شود. مقام معظم رهبری در الگو گرفتن دستگاه‌های اجرایی فعلی در اهمیت دادن به مؤلفه امید به آینده در جهاد سازندگی فرمودند: «مسئولین حوزه‌های نمایندگی ولی فقیه در وزارت جهاد کشاورزی باید با تقویت معنویت، توکل، اعتقاد راسخ به پیام جهانی انقلاب و امید به آینده که از ویژگی‌های جهاد سازندگی بود، موجب نشاط و خودباوری بیش از پیش این وزارتخانه شوند».^۳

حضرت آیت‌الله خامنه‌ای سرکوب خودباوری به اسم واقع‌بینی و محدود کردن خود به دستاوردهای حداقلی را به شدت تقبیح کرده‌اند. ایشان در دیدار با جهادگران و کشاورزان (۱۳۸۲/۱۰/۱۴) ابراز داشته‌اند: «بعضی‌ها اشتباه می‌کنند که در مقابل آرمان‌گرایی، واقع‌بینی را مطرح می‌کنند. در نظر اینها واقع‌بینی نقطه مقابل آرمان‌گرایی است؛ این خطای بزرگی است؛ چون آرمان‌گرایی، خودش واقعیت‌ها را در جامعه می‌سازد. یک مجموعه با آرمان و دارای هدف‌های بلند، می‌تواند واقعیت‌ها را طبق آرمان خود شکل دهد و به وجود بیاورد. دنیا این طور پیش رفته است. آرمان‌ها را کنار بگذاریم، به بهانه واقع‌بینی؟! این کمال غفلت است. آرمان‌گرایی به وجود آورنده واقعیت‌های شیرین و مطلوب است. وقتی یک انسان، یک مجموعه و یک ملت با مسئولان و دست‌اندرکارانش پای آرمان‌ها ایستادند، حاضر نشدند کوتاه بیایند

۱. بیانات مقام معظم رهبری در اجتماع زائران و مجاوران حرم مطهر رضوی، ۱۳۹۶/۰۱/۰۱.

۲. سخنان شهید بهشتی در جمع مردم شهیدپرور بابل‌سر، ۱۳۸۹/۰۲/۱۶.

۳. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار وزیر و نماینده ولی فقیه در وزارت جهاد کشاورزی، ۱۳۸۰/۰۸/۲۳.

و برایش کار کردند، چه اتفاقی می‌افتد؟ واقعیت‌ها به سمت آرمان‌ها تغییر می‌کند. این خودش بزرگ‌ترین واقعیت و قانون زندگی است؛ چرا بعضی این را فراموش می‌کنند؟».

مقام معظم رهبری، پایین آوردن سطح چشم‌انداز، غفلت، دچار غرور و خودشگفتی شدن در اثر مشاهده پیشرفت، اشرافی‌گری و لذت‌جویی را از موانع اساسی حرکت بی‌وقفه (مجاهدانه) به سمت پیشرفت تلقی نموده‌اند و بر حرکت مجاهدانه برای رسیدن به نقطه مطلوب تأکید کرده‌اند: «عزیزان من، جوان‌های عزیز، مردم مؤمن! بله، ما رکورد زدیم، ما پیشرفت کردیم؛ اما اگر دلمان را به آنچه که تاکنون به دست آوردیم، خوش کنیم، شکست خواهیم خورد؛ اگر توقف کنیم، به عقب پرتاب خواهیم شد؛ اگر دچار غرور شویم، دچار عجب و خودشگفتی شویم، به زمین خواهیم خورد؛ اگر ما مسئولان کشور - به خصوص این دیگر مربوط به ما مسئولان است - دچار خودمحوری شویم، دچار تکبر شویم، دچار خودشگفتی شویم، تودهنی خواهیم خورد. دنیا اینجور است، سنت الهی این است. در پی کسب محبوبیت نباشیم، دنبال تمتعات دنیوی نباشیم، دنبال پرداختن به اشرافی‌گری و تجملات نباشیم... در راه پیشرفت، توقف ممنوع است؛ خودشگفتی ممنوع است؛ غفلت ممنوع است؛ اشرافی‌گری ممنوع است؛ لذت‌جویی ممنوع است؛ به فکر جمع کردن زخارف دنیا افتادن، برای مسئولین ممنوع است. با این ممنوعیت‌هاست که می‌توانیم به قله برسیم. ما داریم در دامنه حرکت می‌کنیم. ما هنوز به قله نرسیده‌ایم؛ با آن فاصله داریم. آن روزی که ملت ایران به قله برسد، دشمنی‌ها تمام خواهد شد. آن روزی که ملت ایران به قله برسد، معارضه‌های خباثت‌آلود به پایان خواهد رسید. ما تا آن روز فاصله داریم. حرکت را باید بی‌وقفه ادامه دهیم».^۱

۳. ویژگی‌های جهادگران

۳-۱. تعهد به اسلام و برخورداری از ایمان راستین

یکی از صفات اصلی انسان‌های مؤمن، جهت‌دهی به اعمال و رفتارهای خود طبق موازین و معیارهای دین مبین اسلام است. یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های یک فرد جهادی، برخورداری او از ایمان راستین است که در مصادیقی چون ایمان به خدا، ایمان به آخرت، ایمان به غیب و جهان باقی، ایمان به انبیاء، ایمان به ائمه اطهار (ع)، ایمان به آیات الهی، ایمان به ملائکه و در یک کلام ایمان به ولایت مطلقه خداوند بر جهان هستی خلاصه می‌شود. اما برخورداری از ایمان راستین دارای شناسه‌ها و معیارهایی است که رسول خدا (ص) در روایتی فرموده‌اند: ایمان مؤمن کامل نمی‌شود تا اینکه دارای ۱۰۳ خصلت در فعل و عمل و نیت و باطن و ظاهر شود.^۲ از جمله اینکه اندیشه‌اش بسیار متحرک و پویاست؛ ذاتاً

۱. بیانات مقام معظم رهبری در مراسم سالگرد رحلت امام خمینی (ره)، ۱۴/۰۳/۱۳۹۱.

۲. لَا يَكْمُلُ الْمُؤْمِنُ إِيمَانَهُ حَتَّى يَخْتَوِيَ عَلَى مَائَتٍ وَ ثَلَاثٍ خِصَالٍ فِعْلٍ وَ عَمَلٍ وَ نِيَّةٍ وَ ظَاهِرٍ وَ بَاطِنٍ. بحارالأنوار، ج ۶۷، ص ۳۱۰.

متذکر و به یاد خداست؛ علم و دانشش فراوان؛ بردباریش بزرگ؛ خوش‌برخورد در کشمکش؛ بزرگوار در بازگشت و پذیرش؛ سعه صدرش از همه بیش‌تر و نفسش از همه خاکسارتر است.^۱ لذا اگر انسانی دارای ایمان راستین باشد، خداوند را به عنوان قدرت لایتنازل الهی می‌پذیرد و اهداف فردی و جمعی را بر این مبنا شکل می‌دهد.

عمده نیروهای جهاد سازندگی نیز از تعهد و تقید به منویات و آموزه‌های اسلام و ایمان راسخ به خداوند در تمام جنبه‌ها و لحظات زندگی برخوردار بودند. به طوری که حضرت امام (ره) ضمن اشاره به نقش ارزنده و تأثیرگذار نیروهای جهادی در دفاع مقدس، آنها را به دلیل برخورداری از تعهدات اسلامی و ایمانی قوی، بهترین الگو برای جوانان مسلمان معرفی کرده‌اند: «نقش جهادسازندگی در جنگ، کم‌تر از نیروهای نظامی نبوده و نیست و این اقراری است مکرر از سوی فرماندهان ارتشی و سپاهی ما که اگر جهاد نبود پیروزی با این سرعت به‌دست نمی‌آمد. باید اعتراف کرد که اینان بزرگ‌ترین آبرو را به انقلاب اسلامی خود داده‌اند و با تعهد به اسلام و ایمان به خدای تعالی در این راه، بهترین نمونه و الگو برای همه جوانان مسلمان و متعهد اسلامی گردیدند».^۲

مقام معظم رهبری نیز پایبندی جهاد سازندگی به آموزه‌های اسلام و انقلاب را مورد تأکید قرار داده‌اند: «جهاد سازندگی همانند نقطه درخشان و پنجره‌ای باز به یک دنیای خوب است و از امید و اعتماد من به جهاد به هیچ‌وجه کاسته نشده است و امیدوارم که جهاد سازندگی با پایبندی به ارزش‌های اسلامی و انقلابی و احساس مسئولیت بتواند وظایف دشوار و مسئولیت‌های سنگین خود را به بهترین وجه ممکن انجام دهد».^۳ ایشان در جای دیگر نیز ایمان را عامل اساسی تشکیل جهاد سازندگی دانسته‌اند: «ایمان، امید را، ایثار را، اقدام را در ملت برانگیخت، جوانها به حرکت درآمدند، سپاه درست شد، جهاد درست شد، بسیج درست شد، حرکت‌های عمومی درست شد، نیروهای مسلح جان تازه‌ای گرفتند، توانستند حضور حقیقی خودشان را وسط میدان نشان بدهند».^۴

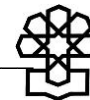
امام راحل همچنین دین‌مداری و اسلام‌گرایی را شرط اصلی ورود افراد به جهاد سازندگی معرفی کرده و افرادی که برخلاف رویه ملت و یا بر خلاف اسلام رفتار می‌کنند را از فعالیت در جهاد منع کردند. ایشان در تکمیل این مهم فرمودند: «من به همه ملت، به همه اشخاص که در این روستاها و دهات به‌سر می‌برند، پس از اینکه به همه‌شان دعا می‌کنم و عرض ارادت، یک سفارش دارم و آن اینکه توجه کنند کسانی که برای ساختن و برای سازندگی و برای جهاد سازندگی در دهات می‌آیند، در روستاها می‌آیند، توجه کنند که مبدا خدای نخواستہ در بین آنها یک اشخاصی نباشد که بر خلاف رویه ملت، بر خلاف

۱. جَوَّالَ الْفِکْرِ - جَوْهَرِیَّ الذِّکْرِ - کَثِیراً عِلْمُهُ - عَظِیمَا جِلْمُهُ - جَمِیلَ الْمُتَازَعَةِ - کَرِیمَ الْمُتَرَاجَعَةِ - أَوْسَعَ النَّاسِ صَدْرًا - وَ أَدْلَهُمْ نَفْسًا. بحارالأنوار، ج ۶۷، ص ۲۱۰.

۲. صحیفه امام، ج ۱۶، ص ۳۳۹.

۳. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با مسئولان وزارت جهاد سازندگی، ۱۳۷۶/۱۱/۳۰.

۴. بیانات در مراسم دانش‌آموختگی دانشجویان دانشگاه امام حسین (علیه‌السلام) ۱۳۹۷/۴/۹.

اسلام، مسائلی داشته باشند. اگر یک همچو اشخاص دیدند، فوراً آنها را از ده کنار بگذارند»^۱. شهید بهشتی نیز وجود ایمان و تقوا را برای مسئولان، از ضروریات نظام اسلامی می‌داند: «ایمان و تقوا برای امام جماعت یک مسجد لازم است، ولی برای مسئولین آن‌هم از معلم کلاس اول دبستان تا رئیس‌جمهور آن ضرورت دارد و باید در نظام اسلامی، مسئولین کشور به تناسب مسئولیت‌شان از تقوی و عدالت برخوردار باشند»^۲. لذا مدیران جهادی باید اسلام‌گرا و دین‌محور باشند و اعمال و رفتار خویش را با مقررات دینی و اوامر و نواهی الهی محک بزنند. همچنین افزون بر تعهد در برابر کار محول شده، خود را در برابر پروردگار مسئول بدانند و تلاش کنند که از عهده صحیح انجام دادن آن برآیند (شعبانی و تاج‌آبادی، ۱۳۸۶).

۲-۳. توکل و اعتماد به خداوند

تکیه و توکل به خدای متعال، در آموزه‌های اسلام جایگاه بسیار ویژه‌ای دارد. به طوری که امام علی (ع) در حدیثی نقل کرده‌اند که در شب معراج، پیامبر (ص) از خداوند پرسیده است: «پروردگارا! برترین اعمال کدام است؟». خداوند باری تعالی فرموده است: «نزد من چیزی برتر از توکل بر من و خشنودی به آن چه قسمت کرده‌ام نیست» (ارشاد القلوب، ج ۱، ص ۱۹۹؛ بحار الانوار، ج ۷۴، ص ۲۱، ح ۶). توکل یعنی خداوند را منشأ همه افعال و آثار دانستن و سپردن نتایج امور به دست خداوند تا او انسان را در تمام موارد کمک کند و نارسایی‌های او را برطرف سازد. جبرئیل (ع) در پاسخ به سؤال رسول گرامی اسلام (ص) مبنی بر چیستی معنای توکل بر خداوند، می‌فرماید: «حقیقت توکل علم و آگاهی به این است که مخلوق نمی‌تواند زبانی برساند و نه سودی و نه چیزی ببخشد و نه از آن باز دارد و نیز توکل مایوس شدن از خلق است»^۳ (بحار الانوار، ج ۶۸، ص ۱۳۸).

یکی از ریشه‌های مهم توکل، خدا را منشأ همه آثار دیدن و قائل نشدن نقش مستقل برای خویشتن در پیشبرد امور است. در این زمینه خداوند در آیات ۲۵ و ۲۶ سوره مبارکه توبه می‌فرماید: «قطعاً خداوند شما را در معرکه‌های فراوانی یاری کرده است و نیز در آن روز که در وادی (حُنین) با مشرکان به کارزار پرداختید؛ آن گاه که کثرت افرادتان شما را شادمان ساخته بود به گونه‌ای که خدا را فراموش کردید و به فراوانی لشکر خود اعتماد نمودید، ولی آن سپاه عظیم کارساز نشد و هیچ خطری را از شما دفع نکرد و در محاصره دشمن قرار گرفتید و زمین با همه فراخی‌اش بر شما تنگ شد و سرانجام به دشمن پشت کردید و گریختید»^۴. «پس از آن، خداوند آرامشی را از جانب خود بر پیامبرش و بر مؤمنانی که در آن

۱. پیام امام خمینی (ره) به ملت ایران درباره تشکیل جهاد سازندگی، ۱۳۵۸/۰۲/۲۶.

۲. سخنان شهید بهشتی در جمع مردم شهیدپرور بابلسر، ۱۳۸۹/۰۲/۱۶.

۳. «العلم بان المخلوق لا یضر و لا ینفع و لا یعطی و لا یمنع و استعمال الیأس من الخلق».

۴. لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَ يَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَصَافَتْ الْأَرْضُ بِمَا رَحَبَتْ ثُمَّ وَ لَّيْتُمْ مُذِيرِينَ. سوره توبه، آیه ۲۵.

معرکه ثابت قدم مانندند فرو فرستاد و لشکریانی را از فرشتگان که شما آنها را ندیدید برای یاری شما نازل کرد و کسانی را که کافر شدند کیفر داد و این است سزای کفرپیشگان^۱. بنابراین کثرت منابع و امکانات و نیروی انسانی، مدیران و کارکنان جهادی را نباید فریفته ساخته و سبب احساس اغنا و بی‌نیازی از خداوند در نزد ایشان شود. زیرا در این صورت، بنا بر آیه شریفه ۲۵، شکست حرکت جهادی قطعی خواهد بود.

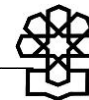
ولی چنانچه نیروهای جهادی با توکل و اعتماد به خداوند، در میدان جهاد ثابت قدم باقی بمانند، خداوند سکینه و آرامش را بر دل‌های ایشان فرو فرستاده و امدادهای غیبی را برای کمک به آنها گسیل می‌دارد. البته توکل به مفهوم عدم تلاش و عزلت‌نشینی در مسجد نیست، بلکه انسان باید حداکثر تلاش خود را در راستای انجام وظایف خود مصروف دارد؛ با این دید که تلاش‌های او با استفاده از دارایی‌هایی انجام می‌شود که خداوند اعطا فرموده است. از سوی دیگر نتیجه کار را به خداوند متعال واگذار کند.

توکل به خداوند متعال در جهاد سازندگی و نیروهای جهادی به عینه ملموس بود. زیرا نیروهای جهادی با وجود کمبود خیلی از امکانات مورد نیاز و فقط بر اساس ایمان به وعده‌های الهی، تمام کارهای فردی و اجتماعی خود را با توکل به خدا آغاز می‌کردند. مقام معظم رهبری در دیدار خود با کارگران گروه صنعتی مپنا در تاریخ (۱۳۹۳/۰۲/۱۰)، به نقش توکل به خداوند و استمداد از او در پیشبرد امور فرموده‌اند: «... [وقتی که] نام مبارک امام باقر (ع) و نام مبارک امیرالمؤمنین و تبریک ایام مبارک رجب را در طلوعه عریضم عرض می‌کنم، به خاطر این است؛ در همه کارها توکل به خدای متعال و استمداد از کمک الهی [کنیم]؛ به کمک‌های الهی اعتماد کنیم. [وقتی] شما از خدای متعال کمک می‌خواهید، راه‌ها به سوی شما باز می‌شود: وَ مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا، وَ يَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ. این رزقی که در این آیه و در آیات دیگر گفته شده است، به شکل‌های مختلفی به من و شما می‌رسد؛ گاهی شما ناگهان در ذهنتان یک چیزی برق می‌زند، می‌درخشد، راهی باز می‌شود؛ این رزق الهی است؛ در یک برهه فشار، ناگهان یک امید وافر در دل شما به وجود می‌آید؛ این همان رزق الهی است. بنابراین اعتماد به کمک الهی؛ به کارگیری هوش و دانش [است] که این هم یکی از ارکان مقاومت اقتصادی است».

۳-۳. اخلاص عمل

ویژگی بعدی جهادگران، کار برای خدا یا همان اخلاص در عمل است. این مؤلفه از زمان تشکیل تا زمان ادغام نهاد جهاد سازندگی، در عمده فعالیت‌های آن جاری و ساری بود و جهادگران اگر مشکلی را می‌خواستند حل کنند، عمدتاً رضایت خدا را در ذهن داشته و توقعی از مردم نداشتند. امام خمینی (ره) در تقدیر از زحمات جهادگران به این مهم اشاره کرده و به نیروهای جهاد سازندگی توصیه کردند که کارهایتان برای رضایت خداوند

۱. ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَنْزَلَ جُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ ذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ. سوره توبه، آیه ۲۶.

باشد و از او پاداش بخواهید نه مردم: «ز زحمات جهاد در روستاها و جبهه‌ها تشکر و تقدیر می‌نمایم، کلاً در باره زحمات جهاد در جبهه‌ها گفته‌ام. زحمات جهاد در سراسر ایران چشمگیر و مورد تصدیق همه ما بوده است. توجه کنید که **کارهایتان برای خدا** باشد. شما از خدا پاداش بخواهید نه از دولت و ملت. باید کاری کنیم که او راضی باشد».^۱ ایشان در جمع اعضای جهاد سازندگی در تاریخ ۲۷ خردادماه ۱۳۵۹ شکل‌گیری این نهاد را مبتنی بر یک قصد خالص الهی دانسته و از دست دادن آن را سبب برداشتن عنايات خداوند شمرده و فرمودند: «... نهادهایی که در ایران از خود ملت پیدا شده، اولش با یک قصد خالص الهی پیدا شد و ظاهر شد. اگر این **قصد خالص الهی در پیش شما کوچک بشود، دست خدا هم برداشته می‌شود** و کوشش کنید که این خدمت در راه خدا باشد خدمت به بندگان خدا، [همان] خدمت به بندگان مستضعف خدا [است] که مورد عنایت حق تعالی هستند».^۲

همچنین مقام معظم رهبری رمز پیروزی انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی را وجود **صفا و خلوص** و اخلاص و کار برای خدا و بلند شدن از سر منافع مادی و شخصی معرفی نموده‌اند: «انقلاب ما که پیروز شد، به برکت صفا و خلوص و اخلاص و کار برای خدا و بلند شدن از سر منافع مادی و شخصی بود. مقاومت در جنگ تحمیلی هم همین طور بود. این شهدای عزیز ما، یا این جانبازان، در اوج صفا و اخلاص، به استقبال شهادت رفتند و شهید شدند و همین شهادت‌ها و مقاومت‌ها و به استقبال خطر رفتن‌ها بود که انقلاب را حفظ کرد، اسلام را عزیز کرد، مسلمین را قوی کرد و دشمنان اسلام و آمریکا را خوار نمود».^۳

از جمله مصادیق مهم فعالیت برای خدا در جهاد سازندگی، عدم چشمداشت مالی و معنوی (مثل تشکر زبانی) از مردم در ازای خدمت‌رسانی و کمک به آنها در سخت‌ترین شرایط و با محدودترین امکانات بود، زیرا اقدامات و تلاش‌های طاقت‌فرسای جهادگران، تنها ناشی از انگیزه‌های الهی و انجام کار برای خدا می‌توانست باشد. لذا در یک سازمان جهادی، نیروی انسانی، مسئولیت محوله را به عنوان امانت الهی در نظر می‌گیرد و فقط به دنبال کسب رضایت اوست و مشکلات اقتصادی، اجتماعی و خانوادگی، او را از مسیر اصلی و انجام کار برای خداوند دور نمی‌کند. بی‌ریا بودن، بدون چشمداشت بودن، بی‌عیب و نقص بودن، انجام عمل با تمام وجود و رضایت کامل، از مترادف‌های «عمل با اخلاص» است. در کلام مقام معظم رهبری، اخلاص اینچنین تعریف شده است: «**خلاص یعنی اینکه انسان، کار را برای خدا و به عشق انجام وظیفه، انجام دهد. انسان برای هوای نفس، برای رسیدن به مال، به ثروت، به مقام، نام نیک، قضاوت تاریخ، برای انگیزه‌های نفسانی، برای اشباع صفت پلید حسد، طمع، حرص، زیاده‌طلبی و**

۱. صحیفه امام، ج ۱۸، ص ۲۵۸.

۲. صحیفه امام، ج ۱۲، ص ۴۵۰.

۳. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با مسئولان بنیاد شهید، جمعی از اساتید و دانشجویان دانشگاه‌ها و اقشار مختلف مردم، ۱۳۶۹/۰۵.

افزون طلبی، کار نکنند! کار را برای خدا و محض انجام وظیفه بکنند. این، معنای اخلاص است، این چنین کاری پیش می‌رود»^۱.

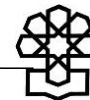
اخلاص در عمل، آثار سازنده‌ای بر زندگی معنوی و مادی انسان می‌گذارد. وجود اخلاص، آلودگی‌های درونی و آثار بد گناهان را می‌زداید و چشم دل را نورانی می‌کند. همچنین چشمه‌های حکمت الهی را در تمام اعضا و جوارح انسان جاری می‌سازد که به دست، پا، گوش، چشم، زبان و سایر اعضا راه پیدا کرده و در نتیجه شخص آرام آرام، به سمت مراتب معنوی و مقامات روحانی سوق می‌یابد. اثر دیگر اخلاص، در زندگی مادی انسان و رفتار اجتماعی او جلوه می‌کند. به طوری که اخلاص در عمل، عشق‌آور و نشاط‌آفرین است که این عشق و اشتیاق برآمده از اخلاص، نیرویی عظیم و قدرتی توان‌آفرین در اختیار وی می‌نهد تا در برخورد با مشکلات نهراسیده و بن‌بست‌ها را به راحتی شکسته و شتابان به سوی هدف حرکت کند؛ دلسوزانه و با شیفتگی وارد صحنه می‌شود و نهایتاً هم تحمل مشکلات بر او آسان می‌شود و هم پیشرفت کار او سریع؛ زیرا این نیرو از عنایت و لطف الهی نشئت گرفته و میدان عمل و قلمرو تأثیر آن گسترده و شگرف خواهد بود (حسینی، ۱۳۸۶).

چنانچه کار برای خداوند انجام شود، شکل عبادت به خود می‌گیرد و در موفقیت نیروهای جهادی اثرگذار می‌شود. حتی مقام معظم رهبری در مراسم بیعت جهادگران جهاد سازندگی سراسر کشور (۱۳۶۸/۰۳/۲۰) فرمودند: «سعی کنید همان عنصری / عنصر عبودیت و اخلاص / را که در وجود امام (ره) قرار داشت و ضامن آن همه توفیقات برای او بود، در خودتان تقویت کنید؛ یعنی با خدا ارتباط داشته باشید، در مقابل او تعبد کنید و روح پرهیز از گناه و بدی‌ها و لجن‌ها و آلودگی‌ها را در خودتان زنده‌تر کنید. اگر این گونه بودید، همه کارها آسان خواهد شد و به هدف‌ها خواهید رسید».

۴-۳. توجه توأم به جهاد سازندگی و جهاد نفس

در قرآن کریم از خودسازی معنوی با عنوان جهاد اکبر نام برده شده است که همان تجلی جهاد با هواهای نفسانی است. مقام معظم رهبری سازندگی نفس را مقدم بر سازندگی دیگران و یا سازندگی کشور می‌داند و در دیدار با مسئولان بنیاد شهید، جمعی از اساتید و دانشجویان دانشگاه‌ها و اقشار مختلف مردم در مورخ (۱۳۶۹/۰۵/۲۴) فرموده‌اند: «من در این جمع پُرشور و صمیمی و مؤمن، مطلبی را عرض می‌کنم که از امهات مسائل فکری ماست. در اسلام، نقطه اصلی و محوری برای اصلاح عالم، اصلاح نفس انسانی است. همه چیز از اینجا شروع می‌شود. قرآن به آن نسلی که می‌خواست با دست قدرتمند خود، تاریخ را ورق بزند، فرمود: «قوا/انفسکم»، «علیکم/انفسکم». خودتان را مراقبت کنید، به خودتان بپردازید و نفس خودتان را اصلاح و تزکیه کنید؛ «قد افلح من زکیها». اگر جامعه اسلامی صدر اول اسلام، از تزکیه انسان‌ها شروع

۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از بسیجیان، ۱۳۷۶/۰۹/۰۵.

نشده بود و در آن به اندازه لازم، آدم‌های مصفا و خالص و بی‌غش وجود نداشتند، اسلام پا نمی‌گرفت، گسترش پیدا نمی‌کرد، بر مذاهب مشرکانه عالم پیروز نمی‌شد و تاریخ در خط اسلام به حرکت نمی‌افتاد. **اگر انسان‌های مزکی و مصفا نباشند، جهاد نیست.**» همچنین امام (ره) در این راستا فرموده اند: «جهاد نفس، جهاد اکبر است، برای اینکه همه جهادها اگر بخواد نتیجه داشته باشد و بخواد انسان در جهادها پیروز شود موقوف به این است که در جهاد نفس پیروز باشد».^۱ لذا مبرهن است که اگر تزکیه نفس به مفهوم واقعی کلمه صورت نگیرد، حرکت مجاهدانه نیز به شکل مؤثر و فراگیر اتفاق نخواهد افتاد؛ به بیان دیگر، فرهنگ و مدیریت جهادی بر محور خودسازی درونی و جهاد با نفس می‌چرخد.

همچنین رهبر معظم انقلاب در دیدار مردم ساری (۱۳۷۴/۰۷/۲۲)، سازندگی نفس و شرکت در سازندگی کشور را دو امر کلیدی برای محقق شدن رشد و تعالی انسانی و کشور برشمرده و فرمودند: «اگر می‌خواهید کشور ایران آباد شود، رفاه و رونق اقتصادی، پیشرفت همه‌جانبه عزت سیاسی، امنیت اجتماعی، امنیت شغلی، دانش و پیشرفت تحقیقات از یک طرف و معنویت از یک طرف این کشور را روشن و نورانی کند، دو چیز را باید در نظر بگیرید. این دو چیز، وظیفه همه قشرها، مخصوصاً قشرهای آگاه است. کاسب، کشاورز، صنعتگر، کارگر، محصل، استاد، معمم، فرهنگی و روحانیون محترم، این دو چیز را باید با هم در نظر بگیرند. یکی اینکه در سازندگی کشور، همه باید با هم شرکت کنند. دوم اینکه در سازندگی نفس خود کوشش کنند. «و توبوا الی الله جمیعاً ایتها المؤمنون لعلکم تفلحون»؛ فلاح و رستگاری به این است که همه ما راه توجه به خدا، تضرع و توسل به پروردگار را به عنوان یک راه روشن داشته باشیم. هیچ کدام به تنهایی کافی نیست. مبادا کسی خیال کند که مملکت بدون فعالیت و تلاش سازندگی فقط با ذکر خدا گفتن آباد خواهد شد؛ ابداً. باید تلاش کرد، باید مجاهدت کرد؛ هم مجاهدت علمی، هم مجاهدت عملی».

همان‌گونه که حضرت امام (ره) نیز جهاد با نفس را بستر لازمی برای شروع و تحقق سایر جهادها (جهاد در میدان جنگ، جهاد اقتصادی، جهاد فرهنگی، جهاد اجتماعی و غیره) دانسته و فرمودند: «کشور ما و ملت ما به سازندگی احتیاج دارد و سازندگی روحی بر همه سازندگی‌ها مقدم است. جهاد سازندگی باید از خود افراد شروع شود. افراد باید خودشان را بسازند و با شیطان باطنی جهاد کنند که این جهاد منشأ همه جهادهایی است که بعد واقع می‌شود».^۲ آثار و برکاتی که جهاد با نفس بر فرد در درجه اول و اجتماع در مرتبه دوم می‌گذارد، خیلی ارزشمند است. در جهاد با نفس، چشم‌پوشی از خواسته‌های نفسانی با هدف نزدیکی بیش‌تر به خداوند انجام می‌شود. برای ویژگی جهاد با نفس، مصادیق متعددی را می‌توان ذکر کرد که در صورت تحقق می‌تواند پیشرفت‌های چشمگیری در جامعه به دنبال داشته باشد. مقام معظم رهبری در تشریح جهاد با نفس فرموده‌اند: «... جهاد با نفس کجاست؟ [یا] فقط به

۱. صحیفه امام، ج ۱۱، ص ۳۷۹.

۲. صحیفه امام، ج ۱۱، ص ۳۷۹.

این است که توی میدان جنگ برویم و جانمان را کف دست بگیریم؛ نه، یکی از انواع جهاد با نفس هم این است که شما شب تا صبح را روی یک پروژه تحقیقاتی صرف کنید و گذر ساعات را نفهمید. جهاد با نفس این است که از تفریحاتان بزنید، از آسایش جسمانی‌تان بزنید، از فلان کار پریپول و پردرآمد - به قول فرنگی‌ها پول‌ساز - بزنید و تو این محیط علمی و تحقیقی و پژوهشی صرف وقت کنید تا یک حقیقت زنده علمی را به دست بیاورید و مثل دسته گل به جامعه‌تان تقدیم کنید؛ جهاد با نفس این است.^۱ بنابراین خودسازی معنوی، چشم‌پوشی از موقعیت‌های درآمدی بهتر با هدف خدمت به محرومان و مستضعفان جامعه، تلاش مستمر برای به ثمر نشستن کارهای علمی و انجام تحقیقات کاربردی در حل مسائل اصلی و فرعی کشور نیز از جمله مصادیق جهاد با نفس در عرصه علمی است.

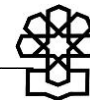
۵-۳. انگیزه قلبی و همت والا

شاید بتوان گفت که یکی از مهم‌ترین عوامل موفقیت جهادگران، انگیزه قلبی خدمت‌رسانی بود که جوانان و دانشجویان انقلابی را برای تشکیل چنین نهادی، با هدف محرومیت‌زدایی و سازندگی کشور ترغیب کرد. مقام معظم رهبری، اهمیت انگیزه قلبی را اینچنین تبیین کرده‌اند: «تا انگیزه قلبی نباشد، هیچ‌کس به خاطر دستور و به خاطر حکم و به خاطر مقررات، این‌جور، کار نمی‌کند. گاهی هیچ‌کس هم این حجم کار را نمی‌فهمد».^۲ از نظر ایشان پیدا کردن شیوه‌های نو و کارآمدتر؛ چه در کارهای جزئی، چه در کارهای کلان در گرو وجود انگیزه درونی است: «... بدون انگیزه، بدون یک عامل درونی، این‌جور کارهای برجسته، چه از لحاظ کمی، چه از لحاظ کیفی، امکان‌پذیر نیست. این انگیزه چیست؟ این انگیزه، ترکیبی است از ایمان و آگاهی. این دو چیز به انسان انگیزه می‌دهد: ایمان داشته باشد، آگاهی هم داشته باشد».^۳ لذا برای داشتن انگیزه قلبی در مدیریت جهادی، باید ایمان و آگاهی در افراد تقویت شود. از جمله راه‌های تقویت ایمان و آگاهی، آگاه کردن افراد از اهمیت کار و وظیفه و نقش آن کار در پیشرفت کشور است. این عمل سبب می‌شود، فرد با انگیزه بیش‌تری وظیفه‌اش را انجام دهد. آموزش مهارت‌های علمی - تخصصی به فرد نیز سبب می‌شود فرد با کارایی و کارآمدی بیش‌تری کار خود را به سرانجام برساند. در کنار این موارد تقویت باورهای دینی و ایمان به خداوند در افراد، از طریق آموزش‌های مستمر مباحث فرهنگی - مذهبی، در تقویت ایمان و انگیزه قلبی افراد مؤثر است. به عبارت دیگر، این ایمان به خداوند و آخرت است که انگیزه فرد برای خدمت بی‌منت به مردم و تلاش برای بهبود امور را تقویت می‌کند. برای به ثمر نشستن این انگیزه‌های قلبی جوانان، باید همت و تلاش مضاعفی نیز وجود داشته باشد که با نیت کار برای خدا، نتایج شگفتی را به بار آورد. امام خمینی (ره) در این باره فرمودند: «خداوند

۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اعضای بسیجی هیئت علمی دانشگاه‌ها، ۱۳۸۹/۰۴/۰۲.

۲. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اعضای دفتر رهبری و سپاه حفاظت ولی‌امر، ۱۳۸۹/۰۴/۲۳.

۳. همان.

ان شاء... شماها را حفظ کند. شما جوان‌ها را حفظ کند که همچو همت والایی دارید که می‌روید در جهاد سازندگی و زحمت می‌دهید به خودتان. لکن برای خداست این».^۱

انگیزه قلبی و همت والا، سبب می‌شود تا نیروی انسانی جهادی، خود را همیشه برای میادین مختلف آماده نگه دارد. مقام معظم رهبری در این زمینه معتقدند: «یک ملت وقتی معتقد به جهاد شد، در همه میدان‌ها پیشرو است. جهاد فقط تفنگ به دست گرفتن نیست؛ جهاد این است که انسان خود را همیشه در میدان حرکت و مبارزه با مانع‌ها و مانع‌تراش‌ها ببیند، احساس تکلیف کند، احساس تعهد کند؛ این می‌شود جهاد؛ جهاد اسلامی این است. جهاد گاهی با جان است، گاهی با مال است، گاهی با فکر است، گاهی با دادن شعار است، گاهی با حضور در خیابان است، گاهی با حضور در پای صندوق رأی است؛ این می‌شود جهاد فی‌سبیل...؛ و این است که یک ملت را رشد می‌دهد، طراوت می‌دهد، تازگی می‌دهد، امید می‌دهد و یک ملت پیش می‌رود».^۲

۳-۶. جدیت در کار، نظم، توکل، خستگی‌ناپذیری و داشتن ابتکار و نوآوری

در شروع فعالیت جهاد سازندگی، شاید کم‌تر کسی حتی خود جهادگران، فکر می‌کردند که با وجود مشکلات متعدد از جمله کمبود امکانات مورد نیاز و نبود حمایت و پشتیبانی لازم از سوی دستگاه‌های دولتی و یا حتی همراهی آنان، این نهاد بتواند به کار خود ادامه دهد و به دستاوردهای قابل توجهی در زمینه محرومیت‌زدایی و توسعه روستایی دست یابد؛ ولی برخی از ویژگی‌ها در تحقق چنین دستاوردهایی تأثیرگذار بودند. یکی از این ویژگی‌ها، جدیت در کار بود. امام خمینی (ره) موفقیت جهاد سازندگی در جنگ تحمیلی را در وجود جدیت در انجام فعالیت و عدم دلسردی در صورت بروز مشکل و دنباله کار را گرفتن دانسته و فرمودند: «مثلاً همین جهاد، در جنگ چقدر کار کرده است. این به خاطر جدیتی است که جوان‌ها دارند و کشور را از خودشان می‌دانند و برای خدا کار می‌کنند. وقتی ایده آنها این باشد کارها به‌خوبی پیش می‌رود و این‌طور نباشد که اگر کسری پیدا کردید و یا مشکلی در کارتان پیش آمد دلسرد شوید. به کار خودتان ادامه دهید».^۳

مقام معظم رهبری نیز جدیت در کار را یکی از دو رکن هر فعالیت جهادی می‌دانند: «پس، جهاد متقوم بر این دو رکن است: یکی اینکه در آن جد و جهد باشد؛ دیگر اینکه در مقابل دشمن باشد. اگر کسی علیه دوست جد و جهد کند، این جهاد نیست؛ بلکه فتنه و اخلال است».^۴ همچنین ایشان فرموده‌اند: «باید مدیریت جهادی را بر دیوان‌سالاری‌های فرسوده ترجیح بدهیم؛ این یکی از اولویت‌های ما است؛ اصرار بر مدیریت جهادی. مسئولین کشور در قوه مجریه، در قوه قضائیه، در

۱. صحیفه امام، ج ۱۲، ص ۷۵.

۲. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار مردم اصفهان در روز عید قربان (۱۳۸۹/۰۸/۲۶).

۳. صحیفه امام، ج ۱۷، ص ۱۳۰.

۴. بیانات مقام معظم رهبری در شروع درس خارج فقه، ۱۳۷۳/۰۶/۳۰.

بخش‌های مختلف، مدیریت جهادی را دنبال نکنند. مدیریت جهادی به معنای بی‌انضباطی نیست؛ پُرکاری، با تدبیر حرکت کردن، شب و روز نشناختن و دنبال کار را گرفتن، این معنای مدیریت جهادی است.^۱ ایشان در جای دیگر کار جهادی را مترادف با کار انقلابی دانسته و مفهوم «کار فراوان، پُر حجم و باکیفیت و مجاهدانه» را اعاده کرده‌اند: «این را هم همه بدانند، خود نامزدهای محترم هم بدانند که ما جز با کار جهادی و کار انقلابی نخواهیم توانست این کشور را به سامان برسانیم. در همه بخش‌ها، کمربسته بودن مثل یک جهادگر لازم است؛ این اگر بود، کارها راه می‌افتد؛ این اگر بود، بن‌بست‌ها باز می‌شود، شکافته می‌شود؛ [یعنی] کار فراوان، پُر حجم و باکیفیت و مجاهدانه و انقلابی. انقلابی یعنی چه؟ بعضی خیال می‌کنند وقتی می‌گوییم انقلابی، یعنی بی‌نظم، نخیل، اتفاقاً یکی از خطوط اصلی انقلابی‌گری، نظم است؛ منتها انقلابی، یعنی اینکه خودمان را سرگرم کارهای حاشیه‌ای و تشریفاتی و زرق و برقی و مانند اینها نکنیم».^۲ رهبر معظم انقلاب همچنین در دیدار با رئیس‌جمهور و اعضای هیئت دولت به مناسبت هفته دولت (۱۳۹۷/۰۶/۰۷) استفاده از «یک مجموعه‌ی فعال شبانه‌روزی از عناصری که اهل کار جهادی باشند، یعنی واقعاً بخواهند کار بکنند، شب و روز نشناسند، اهل ابتکار و مانند اینها هم باشند» را راه‌حل مدیریت نقدینگی در کشور برشمردند. در واقع در اینجا نیز عزم جدی برای رفع مشکل و کار شبانه‌روزی و همراه با ابتکار به عنوان خصوصیت کار جهادی برشمرده شده است. ویژگی جدید، خستگی‌ناپذیری و نظم، به انجام کارهای باکیفیت منجر خواهد شد. یعنی فرد یا نهادی که می‌خواهد کار را باکیفیت و فارغ از محدودیت‌های زمانی و مکانی به سرانجام مطلوب برساند، باید جدید و ویژه‌ای در مورد آن داشته باشد. رهبری معظم در مورد کیفیت انجام کار فرموده‌اند: «یک نوع کار برجسته، کارهای کیفیتی است؛ کار را با کیفیت خوب انجام دادن، به شکل عالی‌تر انجام دادن. انسان می‌تواند یک رسیدگی را، یک کار را دو جور انجام بدهد: جور آسان‌تری هم وجود دارد، اما انسان جور سخت‌تر را انتخاب می‌کند، برای اینکه کیفیت کار را بالا ببرد. این هم انگیزه می‌خواهد، این هم کار برجسته است».^۳

ایشان در جای دیگری به خستگی‌ناپذیری نیروهای جهاد سازندگی اشاره داشته و فرموده‌اند: «مام بزرگوار، جهاد سازندگی را به‌وجود آورد و اعلام کرد و خیل عظیم جوانان مؤمن و پُرشور، به این حرکت انقلابی پیوستند. معلوم بود که در این تشکیلات، آنچه لازم است، کار و ابتکار است؛ کار خستگی‌ناپذیر و ابتکار و نوآوری برای نجات کشور. چه جوان‌های باارزشی، چه انسان‌های پاکیزه و نورانی‌ای و چه صاحبان استعداد و فکری در این مجموعه، در سلک خدمتگزاران درآمدند و در راه‌های دور، در شهرها و روستاهای دوردست، در جاهای گرم، در جاهای سرد و شرایط زیستی نامناسب، با

۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار مردم آذربایجان شرقی، ۱۳۹۶/۱۱/۲۹.

۲. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار کارگران به مناسبت روز کار و کارگر ۱۳۹۶/۰۲/۱۰.

۳. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اعضای دفتر رهبری و سپاه حفاظت ولی‌امر، ۱۳۸۹/۰۴/۲۳.

مشکلات زیادی فعالیت کردند»^۱. بنابراین جدیت در کار و خستگی‌ناپذیری در به سرانجام رساندن آن، از ویژگی‌ها و شروط موفقیت جهاد بوده است.

خصیصه دیگر نهاد جهاد سازندگی، داشتن روحیه خلاقیت و ابتکار و نوآوری در کار بود. یکی از مهم‌ترین و مشهودترین عرصه‌های بروز و ظهور خلاقیت‌ها و ابتکارهای نیروهای جهادی، دفاع مقدس بود. جهاد سازندگی با در اختیار گرفتن مهندسی رزمی جنگ و با وجود خلأهای فراوان، به کمک رزمندگان و جنگ‌زدگان شتافت و در زمینه‌هایی چون فضا سازی آفند و پدافند رزمی از جمله ساخت پل، خاکریز، سنگر، سایت موشکی، مقر توپخانه، باندهای هلی‌کوپتر، اسکان مهاجران مرزنشین در مناطق امن و دور از حملات دشمن، راه‌اندازی بیمارستان در شهرهای خط مقدم جبهه، طرح‌ریزی و اجرای عملیات پیروزمندانه خیبر و والفجر ۸ و چندین ابتکار دیگر، مقدمه و زمینه پیروزی حق بر باطل را فراهم ساخت. این موارد حضرت امام را بر آن داشت که لقب شایسته «سنگر سازان بی‌سنگر» را به نیروهای جهادی اعطا کند تا برگ زرینی در تاریخ پرافتخار جهاد سازندگی باشد.

مقام معظم رهبری نیز در دیدار جمعی از مسئولان جهاد سازندگی مورخ ۱۳۷۷/۰۷/۱۵ اشاره داشتند که «در طول دوران جنگ، در خطوط مقدم، در پشت جبهه‌ها و در اواسط جبهه‌ها، همه جا حضور جهاد سازندگی مشخص بود. سنگر را شما ساختید. جاده مواصلاتی نیروها و انبارهای مهمات را شما ساختید. تعمیرات را شما انجام دادید. کارهای بزرگ و ابتکاری را که به ذهن کسی خطور نمی‌کردند که کسانی بتوانند انجام دهند، شما پیشرو و مبتکر بودید. در دوره سازندگی نیز همین‌طور است». از این رو جدیت در کار، خستگی‌ناپذیری و داشتن ابتکار و نوآوری، از جمله شاخصه‌هایی است که هر فرد یا سازمان جهادی برای انجام کارهای بزرگ باید داشته باشد.

۷-۳. بسیج و اعتماد به مردم

تکیه به نیروی مردم همراه با استمداد از خداوند و مردمی‌بودن، وجه مشترک همه تحرکات و فعالیت‌های جهادگران در عرصه‌های تصمیم‌گیری و پیاده‌سازی تصمیمات بوده است. زیرا فرهنگ و مدیریت جهادی، هویت خود را در راستای مشارکت مردمی و جمع‌گرایی می‌پندارد. در فرمان تشکیل جهاد سازندگی، امام خمینی (ره) نیز از همه مردم ایران خواستند که به صحنه بیایند و هر کدام با توجه به تخصص و مهارت خود، گوشه‌ای از کار سازندگی کشور را بر عهده گیرند. همچنین امام راحل در زمانی که نهاد جهاد سازندگی در حال تبدیل به وزارتخانه بود، تأکید جدی بر مردم‌داری مسئولان و اتکای به مردم در انجام وظایف و تقویت حضور و مشارکت مردمی داشته و در جمع اعضای شورای مرکزی جهاد سازندگی و روحانیان استان‌ها فرمودند: «ز حرف‌های جناب‌عالی می‌فهمیم که شما سر موفقیت [مردم‌داری] را

۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از مسئولان جهاد سازندگی، ۱۳۷۷/۰۷/۱۵.

به‌دست آورده‌اید. جهاد، خدمتگزار مردم محروم و مستمند بوده است. جمعیت و یا ملتی اگر بخواهند موفق باشند، علاوه بر اینکه برای خدا باید کار کنند و از دیگران چشمداشتی نداشته باشند، باید با مردم باشند. بدون مردم نمی‌شود کار کرد و موفقیت حاصل نمی‌شود. سر قضیه، همان‌طور که خودتان فهمیده‌اید، این است که مردم را نمی‌شود به چیزی توجه داد، مگر توسط روحانیون و در طول تاریخ هر چه بوده از روحانیون و مردم بوده است و هر وقت این دو را از صحنه کنار گذاشته‌اند، همه‌اش فساد بوده و در همین پنجاه سال هم که ما شاهد آن بوده‌ایم، آنچه ما را در دامن غرب انداخت، این بود که روحانیون و مردم را سرکوب کرده بودند. ان شاء... دولت و مجلس آنچه مصلحت جامعه است در نظر بگیرند و کاری کنند این مستمندانی که در طول تاریخ محروم بوده‌اند را نجات دهند. باید گفتگو شود که - خدای ناخواسته - کاری نشود که جهاد نتواند کاری بکند. من آنچه از جهاد شنیده‌ام، این است که فعالیت‌های چشمگیری داشته و به خصوص آنچه در جبهه‌ها انجام می‌دهند، بسیار ارزشمند است. به این امر ادامه دهید. خداوند به شما توفیق می‌دهد»^۱.

مقام معظم رهبری نیز در اهمیت و نقش مؤثر حضور مردم در موضوعات حساس جامعه، فرموده است: «هرجایی که به خدا تکیه کردیم، به نیروی مردم تکیه کردیم و حاضر به حرکت جهادی شدیم، پیروز شدیم؛ نگاه کنید از اول انقلاب تا حالا، هر جا ما مردم را آوردیم وسط کار، به نام خدا شروع کردیم و حرکت‌مان حرکت جهادی بود، ما در آنجا پیروز شدیم. در خود انقلاب این اتفاق افتاد، مردم آمدند، مردم خیابان‌ها را پر کردند، قشرهای مختلف مردم آمدند وسط میدان و حرکت، حرکت جهادی بود»^۲. ایشان یکی از شاخص‌های کار تشکیلاتی و یا یک نهاد تشکیلاتی را مردمی‌بودن برشمرده و فرموده‌اند: «این تشکیلات بایستی مردمی بشود، تا مثل نیمه شعبان برگزار گردد. خودتان می‌دانید که برای نیمه شعبان، هیچ‌کس به کسی نمی‌گوید که بیا یید طاق نصرت ببندید. اگر هم یک روز بگویند ببندید، مردم تشنه‌تر می‌شوند که ببندند و به هر قیمتی هست، می‌خواهند آن را برپا بدارند. همت اصلی، این است»^۳. در واقع، بسیج امکانات جامعه، تسهیل و گشایش فضا برای مشارکت آگاهانه و شکل‌گیری حرکت عمومی، فراگیر و پایدار مردم، لازمه انجام هرگونه کار جهادی است و در صورت تحقق، منشأ تحولات عظیم در کشور خواهد شد. رهبر معظم با بیان مثالی این موضوع را تشریح کرده‌اند: «بنده در سال‌های قبل از انقلاب، حوادثی مثل زلزله و سیل را از نزدیک دیده بودم. خود من رفتم/امدادگری و خدمتگزاری کردم. این روحیه حرکت عمومی، این دلسوزی، این ورود در صحنه کار و ابتکار، این کمک‌رسانی انبوه، مخصوص ملتی است که دل او از حرکت جهادی گرم است و جوشش جهادی در دل او وجود دارد»^۴. در حقیقت

۱. صحیفه امام، ج ۱۶، ص ۴۹۱.

۲. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۹۲/۱۲/۱۵.

۳. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اعضای شورای هماهنگی تبلیغات اسلامی و مسئولان ستاد برگزاری دهه فجر، ۱۳۶۹/۱۰/۱۱.

۴. بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در دیدار با جهادگران و کشاورزان، ۱۳۸۳/۱۰/۱۴.

بدون تقویت و شکوفاسازی «روحیه حرکت عمومی»، با صرف بودجه‌ها و اعتبارات کلان، تحول چشمگیری در تعالی جامعه شکل نخواهد گرفت. یکی از الزامات این امر، اعتماد و اعتقاد قلبی به مردم و نقش آفرینی ایشان از یک سو و اعتماد مردم به مسئولان از سوی دیگر است.

روحیه اعتماد به مردم، از رموز پیروزی انقلاب اسلامی و اثربخشی اقدامات جهادگران به شمار می‌رود. مقام معظم رهبری به این مهم تأکید داشته و در دیدار با اعضای بسیجی هیئت علمی دانشگاه‌ها (۱۳۸۹/۰۴/۰۲) اشاره داشتند: «امام از روز اول پیروزی یا حتی قبل از پیروزی با کشاندن مردم به عرصه، با گذاشتن بار حرکت به دوش مردم، با اعتماد به مردم، پایه بسیج را گذاشت. به مردم اعتماد کرد؛ مردم هم به خودشان اعتماد پیدا کردند؛ اعتماد به نفس پیدا کردند؛ اگر امام به مردم اعتماد نمی‌کردند، مردم هم به خودشان اعتماد نمی‌کردند. پایه بسیج همان جا گذاشته شد. در واقع سپاه پاسداران از بسیج روید؛ جهادسازندگی از بسیج روید؛ ولو سازمان بسیج یک سازمان مدونی مثل سال‌های بعد نبود، اما فرهنگ بسیج، حرکت بسیج و حقیقت بسیج، منشأ خیرات عظیمی در کشور، در جامعه ما و در نظام اسلامی شد». ایشان در جمع دیگری اذعان داشتند: «این جهاد سازندگی که این همه کارها را در روستاها انجام داد، اینها چه کسی بودند؟ همین جوان‌های خود روستاها و شهرها و بقیه قشرهای دیگر، جهاد سازندگی شدند و در این مناطق روستایی به کمک مردم رفتند»^۱.

از سوی دیگر، برای تحقق نهضت عمومی، یک جهادگر باید مردم‌دار و مردم‌گرا باشد و حقوق مردم که اساس جامعه و صاحبان اصلی نظام و حکومت هستند را رعایت نماید تا پیوند عاطفی و اعتماد مناسب بین مردم و مسئولان و مدیران برقرار شود. این اعتماد یکی از مهم‌ترین ارکان و پایه‌های فرهنگ و مدیریت جهادی است. تفاوت سطح زندگی مسئولان با عموم مردم سبب کاهش سطح اعتماد مردم به دولتمردان می‌شود. شهید آیت‌الله دکتر بهشتی در این زمینه به مسئولان مملکتی سفارش کردند: «برادران و خواهران عزیز، به طور کلی تداوم این انقلاب در این است که مسئولان مملکت در هر سطحی که هستند - رئیس‌جمهور، نخست‌وزیر، وزراء، معاون‌ها، مدیرکل، رؤسا در مرکز، در مراکز استان، در شهرستان‌ها، در بخش‌ها - همه باید رنگ و بوی مردم را بدهند و داشته باشند. هر وقت دیدید خدای ناکرده خط مدیریت مملکت، به سمت سروران حکومت‌کننده جدا از مردم، تافته جدا بافته، پرتوقع، ژست‌دار، پرافاده، بیکار و بی‌ثمر حرکت می‌کند، بدانید انقلاب منحرف شده

است»^۲.

۱. بیانات مقام معظم رهبری در جمع مردم هشتگرد، ۱۳۷۳/۰۵/۰۷.

۲. سخنان شهید بهشتی در جمع مردم شهیدپرور بابلسر، ۱۳۸۹/۰۲/۱۶.

۸-۳. خوداتکایی، جسارت و خودباوری

یکی دیگر از ویژگی‌های مهم نیروهای جهاد سازندگی، برخورداری از اعتماد به نفس لازم و باور به توانستن حل مشکلات و از بین بردن موانع در سایه توکل به خداوند متعال بود. خودباوری و خوداتکایی جهادگران چه در اوایل تشکیل جهاد و چه در ادامه آن، مسئولان و مردم را متوجه ساخت که اگر به ظرفیت‌های داخلی توجه کافی داشته باشند، می‌توانند بدون نیاز به کمک بیگانگان و با تکیه بر توانایی‌های جوانان انقلابی، قدم‌های مؤثری در صعود به قله‌های پیشرفت و شکوفایی بردارند. وجود همین مشخصه در جهادگران بود که با طرح‌ریزی‌ها و برنامه‌ریزی‌های مبتکرانه، سبب‌ساز خلق خیلی از پیروزی‌ها در جنگ و رسیدن به خودکفایی در برخی محصولات اساسی شد. از این جهت، پیش‌تاز و پیشرو بودن نهاد جهاد سازندگی در خصوص طرح‌ریزی و انجام طرح‌های کلان و زیربنایی و به‌وجود آوردن ساختار تشکیلاتی متناسب با آن نیازها، از صفات و ویژگی‌های بارز جهاد بود (ایروانی، ۱۳۸۱).

مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از مهندسان در تاریخ ۱۳۸۳/۱۲/۰۵، اینچنین به خودباوری نیروهای جهادی اشاره داشته‌اند: «قبل از انقلاب جزو حرف‌هایی که ما همیشه می‌زدیم، این بود که ما گندم را از آمریکا می‌خریم و سیلوی ما را هم شوروی‌ها می‌سازند. بنده اوایل انقلاب به منطقه جنوب رفتم و دیدم بچه‌های جهاد سازندگی و مهندسان شما یک سیلوی با ظرفیت کم ساخته‌اند. به نظر من همان جا به سجده افتادم؛ چون سیلو، سازه دشواری است؛ خیلی آسان نیست. وقتی انسان به ظاهر آن نگاه می‌کند، چیز ساده‌ای به نظر می‌آید؛ اما سازه پیچیده‌ای است. ما این چیز پیچیده را توانستیم درست کنیم». ایشان همچنین در دیدار جمعی از مردم قم در سالروز قیام ۱۹ دی در سال ۱۳۷۹، اتکا و اعتماد به نفس نهادهای انقلابی را شرط لازم در رسیدن به موفقیت دانسته و فرموده‌اند: «هرجایی که این جرئت همراه با ایمان بود، ما پیشرفت داشته‌ایم. نهادهای انقلابی این‌گونه بودند. نهادهای انقلابی به خاطر اتکای به نفس، به خاطر جرئت در اقدام، به خاطر توکل به خدا، به خاطر باور به نیروی ذاتی خود، در هر جا وارد شده‌اند، توانسته‌اند کار خوب انجام دهند. نیروهای مؤمنی که در میدان دفاع هشت‌ساله، آن همه ابتکار به‌خرج دادند - چه سپاه پاسداران، چه نیروهای مؤمن ارتش، چه این بسیج عظیم مردمی - کارهای معجزه‌آسایی کردند. جهاد سازندگی نیز همین‌طور است». ایشان در دیدار جمعی از کشاورزان (۱۳۸۴/۱۰/۱۴) ابراز داشته‌اند: «ما از اول انقلاب هر کار بزرگی توانسته‌ایم انجام بدهیم، به برکت اعتماد به نفس و بلندپروازی و کار جهادی بوده است».

همچنین معظم‌له خودباوری و اعتماد به نفس را یکی از عوامل مهم فرهنگ و مدیریت جهادی برشمرده و فرموده‌اند: «عامل مهم مدیریت جهادی عبارت است از خودباوری و اعتماد به نفس و اعتماد به کمک الهی».^۱ در همین راستا ایشان، اتکای به نفس، جرئت در اقدام، توکل به خدا، باور به نیروی ذاتی

۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار کارگران در گروه صنعتی مینا، ۱۳۹۳/۰۲/۱۰.

خود را از شروط انجام کارهای معجزه‌آسا دانسته و محور حرکت جهاد سازندگی را نوآوری و جسارت ورود در میدان ابتکار تلقی کرده‌اند.^۱

۹-۳. برخورداری از نیت مبارزه با دشمن

یکی از مهم‌ترین شرایط یک اقدام جهادی، انجام آن در راستای مقابله با دشمنان اسلام و مسلمین است. نیت مبارزه با دشمن و خدمت به خلق کاملاً در وجود جهادگران متبلور شده بود و به فعالیت ایشان رنگ و بوی جهادی بخشیده بود. در حقیقت، جهادگر فردی است که خود را در صحنه مبارزه با دشمن می‌بیند. مقام معظم رهبری معتقدند: «کار جهادی باید هدفمند، درست متوجه به آرمان‌ها و هوشمندانه و عاقلانه و دشمن‌شکن باشد. یعنی به همان معنایی که ما مبارزه را در اصطلاح معمولی به کار می‌بریم: دارم مبارزه می‌کنم؛ این یک مبارزه است. این، یک تعبیر مصطلح است. در جهاد، این معنا هست. این، تعریف بخشی از جهاد است».^۲

ایشان در جای دیگری فرموده‌اند: «یکی از نکات برجسته در فرهنگ اسلامی که مصداق‌های بارزش، بیش‌تر در تاریخ صدر اسلام و کم‌تر در طول زمان دیده می‌شود، فرهنگ رزمندگی و جهاد است. جهاد هم فقط به معنای حضور در میدان جنگ نیست؛ زیرا هرگونه تلاش در مقابله با دشمن، می‌تواند جهاد تلقی شود. البته بعضی ممکن است کاری انجام دهند و زحمت هم بکشند و از آن، تعبیر به جهاد کنند. اما این تعبیر، درست نیست. چون یک شرط جهاد، این است که در مقابله با دشمن باشد. این مقابله، یک وقت در میدان جنگ مسلحانه است که جهاد رزمی نام دارد؛ یک وقت در میدان سیاست است که جهاد سیاسی نامیده می‌شود؛ یک وقت هم در میدان مسائل فرهنگی است که به جهاد فرهنگی تعبیر می‌شود و یک وقت در میدان سازندگی است که به آن جهاد سازندگی اطلاق می‌گردد. البته جهاد، با عنوان‌های دیگر و در میدان‌های دیگر هم هست [مثل جهاد فکری؛ البته یکی از جهادها هم جهاد فکری است. چون دشمن ممکن است ما را غافل کند، فکر ما را منحرف سازد و دچار خطا و اشتباهمان گرداند؛ هر کس که در راه روشننگری فکر مردم، تلاشی بکند، از انحرافی جلوگیری نماید و مانع سوءفهمی شود، از آنجا که در مقابله با دشمن است، تلاشش جهاد نامیده می‌شود. آن هم جهادی که شاید امروز، مهم محسوب می‌شود]. پس، شرط اول جهاد این است که در آن، تلاش و کوشش باشد و شرط دومش اینکه، در مقابل دشمن صورت گیرد».^۳

ایشان در دیدار اساتید دانشگاه‌ها نیز این مهم را مورد تأکید قرار داده و فرموده‌اند: «ببینید، جهاد

۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از مردم قم در سالروز قیام ۱۹ دی (۱۳۷۹/۱۰/۱۹) و بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از جهادگران جهاد سازندگی، ۱۳۷۷/۰۷/۱۵.

۲. بیانات مقام معظم رهبری در جمع اعضا و مدیران جهاد دانشگاهی در جریان بازدید از پژوهشکده رویان، ۱۳۸۶/۰۴/۲۵.

۳. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار فرماندهان لشکر ۲۷ محمد رسول‌الله (ص)، ۱۳۷۵/۰۳/۲۰.

یک معنای خاصی دارد. معنای جهاد فقط تلاش نیست. در مفهوم اسلامی، جهاد عبارت است از آن تلاشی که در مقابل یک دشمن است، در مقابل یک خصم است. هر تلاشی جهاد نیست. مجاهدت با نفس، مجاهدت در مقابل شیطان، جهاد در میدان نظامی، مواجهه با یک دشمن است؛ مواجهه با یک معارض است.^۱ از این رو، برای مبارزه هوشمندانه با دشمن، باید از نقشه‌های دشمن شناخت کامل و درستی داشت و با تقویت مبانی علمی و ایمانی بر آن غلبه کرد.

رهبر انقلاب این ویژگی (دشمن‌شناسی) را نیز جزو ویژگی‌های مدیریت جهادی برشمرده و در سخن حکیمانه‌ای فرموده‌اند: «... باید دشمن را شناخت، دید - حالا / اینکه / شما می‌گویید برخوردارمان با دشمن این جور باشد، آن جور نباشد، بحث دیگری است - دشمنی او را باید فهمید، نقشه او را باید تشخیص داد. یکی از نقشه‌های مهم دشمن، متوقف کردن حرکت علمی در کشور است. خب، وقتی این را فهمیدیم، برمی‌گردیم به دانشگاه؛ اینجا آن مدیریت جهادی که ما عرض کردیم، معنا پیدا می‌کند. چون جهاد عبارت است از تلاشی که در مقابل یک دشمنی انجام می‌گیرد؛ هر جور تلاشی جهاد نیست. جهاد عبارت است از آن تلاشی که در برابر یک چالش خصمانه از سوی طرف مقابل صورت می‌گیرد؛ این جهاد است...»^۲.

۱۰-۳. شجاعت و از خودگذشتگی

وجود روحیه شجاعت، ایثار و فداکاری در بین عناصر جهاد سازندگی در عرصه سازندگی به ویژه در دوران دفاع مقدس، مشخصه‌ای است که زمینه‌ساز پیروزی‌های بزرگ برای کشور گردید. همان گونه که امام راحل در کلامی گهربار فرمودند: «عشق جهاد در خدمت به اسلام و مردم، چشم دل عشاق خدمت به دین و مردم را روشن نموده است. شجاعت دلیرمردان و شیرزنان جهادی‌مان در جهادمان علیه کفر و بیداد، زبانزد خاص و عام است. وسعت دامنه گذشت و ایثار مردان و زنان جهاد، جنگ و صلح، بزرگ و کوچک، / او / فقیر و غنی این مرز و بوم را فرا گرفته است»^۳. ایشان در کلام دیگری روحیه ایثار و فداکاری جهادگران را مورد ستایش قرار داده و از خداوند عزت دنیا و آخرت را برای این گونه انسان‌ها خواستار شدند.^۴

۱۱-۳. پرهیز از خودمحوری و خودبرتربینی

منظور از پرهیز از خودپسندی و خودمحوری در فرهنگ جهادی این است که از یک جنبه انسان فقط به دنبال منافع شخصی خود نباشد، بلکه سعی کند وقت و فکر خود را بیش‌تر صرف خدمت به دیگران و حل مشکلات آنها کند. این ویژگی از نظر مقام معظم رهبری از اهم مشخصه‌هاست و سبب رشد و

۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اساتید دانشگاه‌ها، ۱۳۸۹/۰۶/۱۴.

۲. همان.

۳. صحیفه امام، جلد ۲۱، ص ۲۰۴.

۴. صحیفه امام، جلد ۲۰، ص ۶۱.

رونق فردی و اجتماعی می‌شود: «آن جایی که فرهنگ جهادی نیست و فرهنگ مادی حاکم است، هر انسانی به تنهایی خودش محور همه حوادث عالم است؛ سود را برای خود می‌خواهد و ضرر را از خود دفع می‌کند؛ اصل برای او این است؛ لذا تعارض‌ها و بی‌اخلاقی‌ها و بی‌صدافتی‌ها و دشمنی‌ها پیش می‌آید. **آنجایی که حرکت و روح جهادی وجود دارد، انسان در ایمان و آرمان و خدمت به دیگران حل می‌شود و خود را فراموش می‌کند.** این روحیه را باید در جامعه تقویت کرد. کشاورزی و دامداری ما هم با این روحیه رونق واقعی خود را پیدا خواهد کرد»^۱.

حضرت آیت‌الله خامنه‌ای در دیدار رئیس و مسئولان قوه قضائیه به مناسبت هفته قوه قضائیه، روحیه گذشت از خواسته‌های شخصی در مسیر اهداف عالی را لازمه انجام کارهای فراتر از کارهای اداری مرسوم دانسته‌اند: «دستگاه قضائی صرفاً یک مجموعه‌ی اداری دارای وظایفی که باید آن وظایف را انجام بدهد و گزارش بدهد نیست؛ یک مجموعه‌ی انسانی‌ای است که در آن بایستی جهاد انجام بگیرد، جهاد همه‌جانبه بایستی صورت بگیرد. باید در قوه‌ی قضائیه ایثار وجود داشته باشد، کمالینکه شهادت اوج ایثار است؛ گذشت از منافع خود، از خواسته‌های شخصی باید وجود داشته باشد و در خدمت اهداف والا و عالی؛ این، معنای قوه‌ی قضائیه است که خیلی مهم است و تکالیفی را متوجه قوه می‌کند که فراتر از این کارهای مرسوم و اداری و وظایفی است که روی کاغذ نوشته می‌شود».

۱۲-۳. در متن جامعه بودن

یکی دیگر از ویژگی‌های مهم جهادگران و مدیریت جهادی، برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری بر مبنای اطلاعات و شواهد دقیق و کامل از جامعه‌ای است که مسئولیت رسیدگی و پاسخگویی به نیازهای آن جامعه را بر عهده دارند. شرط لازم برای این مهم، حضور جهادگر در میدان و ارتباط مستقیم با جامعه تحت سرپرستی خود است تا از نزدیک از مشکلات و نیازهای اصلی آنان آگاهی پیدا کرده و بر اساس اطلاعات به‌دست‌آورده تصمیم‌گیری درستی داشته باشد. امام علی (ع) در نامه به مالک اشتر فرمودند که «مبادا به مدت طولانی خود را از مردم دور نگه داری»^۲. این سفارش امام علی حاکی از این است که رهبران یا مدیران جامعه باید با مردم ارتباط مستقیم داشته باشند و از نزدیک به حرف‌ها و نقطه‌نظرات آنها گوش سپارند و از فاصله گرفتن از آنها بپرهیزند. رهبر معظم انقلاب نیز حضور در متن جامعه را یکی از ویژگی‌های فرهنگ و مدیریت جهادی برشمرده‌اند: «گاهی می‌شود که مسئول، متوجه نیست چه دارد می‌گذرد در متن جامعه، اما آن جوان در متن جامعه است، او می‌فهمد؛ آن عزم ملی و مدیریت جهادی که عرض کردیم در زمینه فرهنگ، این است»^۳.

۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از کشاورزان، ۱۴/۱۰/۱۳۸۳.

۲. نهج‌البلاغه، نامه ۵۳.

۳. بیانات مقام معظم رهبری در حرم مطهر رضوی، ۱/۱۰/۱۳۹۳.

۱۳-۳. برخورداری از روحیه جهادی

یکی دیگر از ویژگی‌های اصلی و جامع جهادگران، برخورداری آنها از روحیه جهادی است و به نوعی، شامل بسیاری از دیگر ویژگی‌های جهادگران می‌شود. در مورد روحیه جهادی تعاریف و مصادیق مختلفی وجود دارد، اما در غالب موارد روحیه جهادی با خصیصه‌هایی از قبیل ایمان و اخلاص، اعتقاد به «ما می‌توانیم»، استفاده از همه ظرفیت وجودی و ذهنی، اعتماد به جوانان، به‌کارگیری شایسته همه امکانات و نیروها در راه کار درست، اعتقاد به تکلیف، مدیون دانستن خود به مردم و نظام، فعالیت مستمر، اتحاد و همدلی، ایثار و از خودگذشتگی، پرهیز از اسراف، دوری از سستی، نظم و انضباط کاری، نداشتن غرور و تکبر، توکل به خدا و توسل به ائمه اطهار شناخته می‌شود. مقام معظم رهبری بر شکل‌گیری روحیه جهادی در همه بخش‌های کشور (از جمله دستگاه‌های اجرایی)، به عنوان تنها راه به سامان رساندن کشور، تأکید فرموده و آن را لازمه گشایش بن‌بست‌ها دانسته‌اند و نشانه‌هایش را انجام «کار فراوان، پُرحجم و باکیفیت و مجاهدانه و انقلابی»، «کار برای خدا، با جدیت و به صورت خستگی‌ناپذیر» و «نه فقط به عنوان اسقاط تکلیف» اعلام کرده‌اند.^۱ ایشان در جای دیگر فرموده‌اند: «روحیه جهادی یعنی کار را برای خدا انجام دادن، کار را وظیفه خود دانستن، همه نیروها را در راه کار درست به میدان آوردن؛ این روحیه جهادی است».^۲

ایشان در بیاناتی در دیدار با کشاورزان در تاریخ ۱۴ دی‌ماه ۱۳۸۴، اعتقاد به مفهوم «ما می‌توانیم» و همچنین تلاش خستگی‌ناپذیر را جزو ویژگی‌های روحیه جهادی برشمرده و فرمودند: «جوانان جهاد سازندگی آن روزی کارهای بزرگ را در این کشور شروع کردند که حتی آن کسانی که جلوی چشم‌شان این کارهای بزرگ انجام می‌گرفت، باور نمی‌کردند که جوان ایرانی قادر به این کارهاست. روحیه جهادی یعنی چه؟ یعنی اعتقاد به اینکه «ما می‌توانیم»؛ و کار بی‌وقفه و خستگی‌ناپذیر و استفاده از همه ظرفیت وجودی و ذهنی و اعتماد به جوان‌ها».

پذیرش خطر و پرهیز از بی‌عملی و سستی، یکی دیگر از خصوصیات روحیه جهادی است. حضرت آیت‌الله خامنه‌ای در این خصوص معتقدند: «یکی از کارهای واجب و اصلی برای هر انسانی چه در موضع یک فرد، چه در موضع یک جمع؛ که حکومت و یا یک قدرت باشد این است که مبارزه کند؛ یعنی دائم باید تلاش کند و به تنبلی و بی‌عملی و بی‌تعهدی تن ندهد. گاهی انسان عمل هم دارد، اما نسبت به وظایف اصلی تعهد ندارد؛ می‌گوید به ما چه! کجروی‌های برخاسته از هوس نیز همین‌طور است. انسان به این‌ها نباید تن بدهد. بایستی حتماً با تنبلی و بی‌عملی خودش مبارزه کند؛ تلاش و مجاهدت کند و در این راه قبول خطر کند. این یکی از وظایف است. البته این مجاهدت باید مجاهدت فی‌سبیل... باشد».^۳

۱. بیانات مقام معظم رهبری در حرم مطهر رضوی در آغاز سال ۱۳۹۰ (۱۳۹۰/۱/۱) و به مناسبت روز کار و کارگر (۱۳۹۶/۳/۱۰).

۲. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار شرکت‌کنندگان در نهمین همایش ملی «نخبگان فردا»، ۱۳۹۴/۰۷/۲۲.

۳. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار مسئولان و کارگزاران نظام جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۹/۰۹/۱۲.

ایشان در جای دیگری لازمه مشمول کمک خداوند قرار گرفتن را کار و تلاش فردی و دوری از تنبلی می‌دانند: «هر جا شما تلاش و مجاهدت کنید، مطمئن باشید کمک الهی بالای سر شماست. بله، اگر تنبلی کنیم، کنار بنشینیم، محاسبه بد بکنیم و فریب بخوریم، کمک الهی از ما گرفته خواهد شد؛ دیگر نباید از خدا شکایت کنیم که چرا به ما کمک نکرد؛ از خودمان باید شکایت کنیم و خودمان را باید ملامت کنیم. کسانی که تلاششان مؤثر است، اگر وارد میدان کار و تلاش شوند و از اراده و فکر و جان و جسم خودشان مایه بگذارند، حتماً کمک الهی بالای سر آنها و در اختیار آنهاست»^۱.

رهبر معظم انقلاب، دچار شدن به تنبلی، کم کاری و یأس و ناامیدی را تقبیح کرده‌اند: «دچار شدن به تنبلی و بی‌روحیه‌گی، دچار شدن به کم کاری، دچار شدن به یأس و ناامیدی، تصور اینکه ما نمی‌توانیم؛ تصور اینکه تا حالا نتوانستیم؛ نخیر، همان طور که امام فرمودند ما می‌توانیم، باید عزم داشته باشیم، عزم ملی و مدیریت جهادی می‌تواند همه این گره‌ها را باز کند»^۲. ایشان همچنین بر پرهیز از تکبر تأکید نموده‌اند: «روحیه جهادی را بر روحیه تافته جدا بافته بودن ترجیح بدهید. یکی از خطرانی که گریبان کسانی را که یک امتیازی دارند می‌گیرد، این است که احساس کنند تافته جدا بافته‌اند، احساس کنند یک سر و گردن از همه بالاترند؛ این خطر بزرگی است، این یک خطر شخصیتی است، یک بیماری شخصیتی است؛ نگذارید این بیماری در شما رشد بکند و راهش هم این است که کار جهادی و روحیه جهادی را در خودتان تقویت کنید»^۳. از این کلام معظم‌له، می‌توان استنباط کرد که جهادگران نباید در مسیر موفقیت‌های روزافزون دچار عجب و غرور شوند و البته مادامی که روحیه جهادی در آنها وجود داشته باشد، از چنین آفتی مصون خواهند بود. یک جهادگر نباید فقط خود را عالم به همه چیز بداند و اعمال خود را برتر از اعمال دیگران بشمارد؛ بلکه برعکس باید اعمال و خوبی‌های بزرگ خود را کوچک و اعمال و خوبی‌های کوچک دیگران را بزرگ در نظر بگیرد.

۱۴-۳. قانونمداری

عمل به قوانین و مقررات کشور یکی از مؤلفه‌هایی است که اگر به درستی رعایت نشود، موجب هرج و مرج در جامعه می‌گردد. حضرت امام (ره) در جمع اعضای شوراهای اسلامی کارگران ایران و پرسنل بهداری ارتش (۱۳۵۹/۰۸/۰۴) ضمن تشکر از زحمات جهاد سازندگی، در عین حال آنها را از اعمال خلاف مقررات دولتی و اسلامی و انجام کارها بر خلاف موازین قانون نهی فرمودند: «باید متوجه باشید که آنهایی که خرابکاری می‌کنند و آنهایی که به جان مردم می‌افتند ... اما در بین همین جهاد سازندگی یک افرادی پیدا می‌شوند که برخلاف موازین قانون اسلامی، برخلاف مقررات دولتی و اسلامی یک

۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با جهادگران و کشاورزان، ۱۴/۱۰/۱۳۸۲.

۲. بیانات مقام معظم رهبری در سالروز رحلت امام، ۱۴/۰۲/۱۳۹۳.

۳. همان.

کارهایی انجام می‌دهند که مردم صدایشان بلند شود ... بشناسید صالح و فاسد را. بشناسید مفسد و مصلح را».^۱ امام خمینی (ره) در جای دیگری در بیان ارزنده‌ای فرمودند: «اما قضیه جهاد سازندگی که شما آقایان از این جهاد سازندگی هستید، ... مبدا یک‌وقت در یک جایی بر خلاف مقررات و بر خلاف نظم عمل نکنید. این یک امری است، برای همه کشور ما هست، برای همه نهادهای کشور ما هست که باید انتظام و نظم را و مقررات جمهوری اسلامی و مقررات حکومت اسلامی را باید موبه‌مو دریافت کنند و موبه‌مو عمل کنند و برخلاف مقررات عمل نکنند».^۲

مقام معظم رهبری در تشریح شاخص‌های دولت مطلوب و اسلامی، «قانون‌گرایی» را به عنوان شاخص پنجم معرفی و تأکید می‌کنند که «قانون‌گرایی خیلی مهم است. قانون ریل است؛ از این ریل اگر چنانچه خارج شدیم، حتماً آسیب و صدمه است. گاهی قانون ناقص است، گاهی قانون معیوب است؛ اما همان قانون معیوب هم اگر چنانچه عمل نشود - که منتهی به بلبشو و هر که هر که خواهد شد - ضرر آن عمل نشدن، بیش‌تر از ضرر عمل کردن به قانون است. این را باید نهادینه کرد؛ در مجموعه دستگاه‌ها این باید نهادینه بشود؛ و جزو رعایت قانون، رعایت اسناد بالادستی است که امروز خوشبختانه در کشور وجود دارد؛ مثل سیاست‌های کلی، سند چشم‌انداز، مصوبات شوراهای عالی از قبیل شورای عالی انقلاب فرهنگی، از قبیل شورای عالی مجازی؛ ... سیاست‌های تحول نظام اداری».^۳ ایشان در دیدار با مسئولان بنیاد مستضعفان و جانبازان، قانونمندی در تشکیلات غیردولتی را نیز از امهات برشمرده و فرمودند: «قانونمندی مجموعه را به هیچ قیمتی از دست ندهید. در این تشکیلات غیردولتی، اگر بند قانونمندی پاره شد، آشفتگی ظهور می‌کند و همه چیز به هم می‌ریزد. جوهر این قانونمندی، در بنیاد موجود است و باید موجود باشد و شما آن را بدون امساک یا زیاده‌روی حفظ کنید تا ان‌شا... ثمره کار با قاعده در جامعه مستضعفان ما قابل مشاهده باشد و بتوان بر آن اساس ادعا کرد که فلان تعداد افراد، از استضعاف در آمده‌اند».^۴

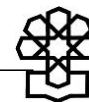
با توجه به مجموع مباحث مطرح‌شده، از ویژگی‌های مهم جهادگران می‌توان به مواردی مانند فرهنگ مشارکت‌جویی و اعتماد به مردم، نظم‌پذیری و قانونمداری، توجه به رضای خداوند، ایمان قوی، روحیه توکل، خودانگیختگی، خستگی‌ناپذیری، روحیه ابتکار، نوآوری و خودباوری اشاره کرد. بر اساس این ویژگی‌ها، باید برنامه اقدام مشخصی مبتنی بر واقعیات و آرمان‌ها، به منظور تقویت روحیه مذکور در منابع انسانی، به‌خصوص در مناصب و موقعیت‌های شغلی مهم‌تر تدوین و اجرا شود.

۱. صحیفه امام، ج ۱۲، صص ۴۶۹-۴۷۸.

۲. صحیفه امام، جلد ۱۳، ص ۱۳۴.

۳. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیئت دولت، ۱۳۹۲/۰۶/۰۶.

۴. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار مسئولان بنیاد مستضعفان و جانبازان، ۱۳۶۸/۰۹/۰۵.

نتیجه‌گیری

شکل‌گیری و تسری روحیه و سبک مدیریت جهادی در همه بخش‌های کشور، یکی از ارکان تحقق اقتصاد مقاومتی و راهکار اصلی تعالی همه‌جانبه نواحی روستایی و عشایری است. در این راستا، عمده برنامه‌ها و سیاست‌های اقتصاد مقاومتی دستگاه‌ها و نهادهای مرتبط، از جمله ستاد فرماندهی اقتصاد مقاومتی، نباید معطوف به مباحث سخت‌افزاری شده و باید برنامه راهبردی و اجرایی مناسب و اثربخشی برای نهادینه‌سازی این روحیه و سبک مدیریتی در دستگاه‌های اجرایی و تبدیل دستگاه‌های مذکور به خصوص وزارت جهاد کشاورزی، به سازمان‌های چابک و یادگیرنده تدوین و اجرا شود. در سازمان‌هایی که برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری بر مبنای ساختار سلسله‌مراتبی و تمرکز اداری استوار است؛ مشارکت‌پذیری، چابکی، روحیه نوآوری، وابستگی سازمانی، خلاقیت و ابتکار و تناسب تصمیمات با واقعیات میدانی، در حد پایین و نازلی قرار دارد.

در سوی مقابل، تمرکززدایی، انعطاف‌پذیری و افزایش سطح یادگیرندگی و چابکی سازمانی، کاهش سطوح سلسله‌مراتبی سازمانی، افزایش قدرت چانه‌زنی و صدای روستاییان و عشایر در مجامع تصمیم‌گیری، توجه کافی به منابع انسانی در فرآیند توسعه روستایی، توجه کافی به توسعه جامعه محلی و سازمان‌های مردمی و غیردولتی توسعه روستایی، به‌کارگیری مناسب رهیافت‌های مشارکتی و بسیج‌کننده، نگاه منطقه‌ای در برنامه‌ریزی‌ها و اقدامات، از اجزای سبک مدیریت جهادی در نظام مدیریت توسعه روستایی و بهبود امور عشایری کشور به شمار می‌رود.

نظام مذکور باید قادر به بسیج همه‌جانبه روستائیان و عشایر برای سازندگی و تعالی همه‌جانبه نواحی روستایی و عشایری باشد. به نظر می‌رسد هم‌اکنون با توجه به برخی چالش‌های اساسی، عقب‌افتادگی‌ها و با ابلاغ بیانیه راهبردی توسط رهبر انقلاب و آغاز جهاد بزرگ و گام دوم، احیای مجدد روحیه جهادی و بازسازی ساختار جهادی از اهمیت راهبردی و اساسی برخوردار باشد. **ارتقای نظام اداری کشور در جهت تحقق تشکیلات دولتی در طراز انقلاب اسلامی**، یکی از مهم‌ترین شروط (اگر نگوییم مهم‌ترین شرط) تحقق اهداف متعالی انقلاب اسلامی به‌خصوص در حوزه عدالت اجتماعی به شمار می‌رود.

در این راستا، در گزارش حاضر با سیر اجمالی در منظومه فکری و مجموعه دیدگاه‌های امام راحل (ره) و مقام معظم رهبری، کارکردها و ویژگی‌های مدیریت جهادی، با تأکید بر تجربه جهاد سازندگی شناسایی و تبیین شد. همان‌طور که تحلیل بیانات نشان داد، جهاد سازندگی نقش تأثیرگذار و غیر قابل اغماضی در بسط و گسترش عدالت اجتماعی در نواحی روستایی و عشایری داشته است. این نهاد در طول حیات ۲۰ ساله‌اش، پیشرفت‌های چشمگیری در توسعه منابع انسانی، رفع فقر و محرومیت، فعالیت‌های اقتصادی، نشر و توسعه باورها و ارزش‌های انقلاب اسلامی در بین توده‌های مردم به‌خصوص

نواحی روستایی و عشایری، استحکام پایه‌های نظام و حوزه دفاعی و امنیتی به ارمغان آورد. فعالیت در این نهاد، از تقدس کم‌نظیری برخوردار بود؛ به نحوی که حضرت امام خمینی (ره) صراحتاً اجر خدمت در این نهاد را معادل زیارت مستحبی مدینه و مکه و عتبات عالیات دانسته و آرزوی خود را برای فعالیت در جهاد سازندگی اظهار نمودند. «شجره طیبه»، «معجزه انقلاب اسلامی»، «نهاد صدرصد انقلابی»، «مولود و فرزند خلف انقلاب»، «موجود زنده و متحرک به تمام معنا» و «تدبیر برجسته و ماندگار امام بزرگوار»، از عباراتی است که برای توصیف نهاد جهاد سازندگی توسط حضرت امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری استفاده شده است.

نهاد جهاد سازندگی با بسیج صادق‌ترین نیروها در راه سازندگی جامعه و از طریق جذب عناصر جوان و انقلابی که از عمق روح و جان‌شان به اسلام و انقلاب اسلامی ایمان داشتند، توانست توفیقات فراوانی را در عرصه محرومیت‌زدایی در نواحی روستایی و عشایری به دست آورد. همان‌طور که لطیفی و سعدآبادی (۱۳۹۳) نیز اظهار داشته‌اند، همه این موفقیت‌ها در سایه وجود نگاه نو به سبک اداره و مدیریت کشور و ترویج و تثبیت فرهنگ انقلاب اسلامی در عرصه‌های مختلف به دست آمد. نگاهی که به شکل‌گیری نوعی رفتار، فرهنگ و سبک مدیریت سازمانی منجر شد و بعدها از آن به عنوان فرهنگ مدیریت جهادی نام برده شد.

تحلیل بیانات امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری در گزارش حاضر نشان داد که خدمت به مردم محروم و مستضعف، تلاش برای تحقق خودکفایی و استقلال اقتصادی، اتکا به حرکت‌های خودجوش، هماهنگی در رویه و اهداف، تعاون و همکاری درون‌سازمانی و برون‌سازمانی، تکیه بر علم و درایت، برخورداری از مدیریت انقلابی، امید به آینده و اعتقاد راسخ به پیام جهانی انقلاب، استفاده از توان دانشجویان متعهد و برخورداری از ساختار سازمانی پویا، خلاق، منعطف و انطباق‌پذیر، از عمده‌ترین ویژگی‌های یک نهاد جهادی به‌شمار می‌رود. همچنین نیروی انسانی فعال در نهاد جهادی باید دارای ویژگی‌هایی از جمله تعهد به اسلام و برخورداری از ایمان راستین، توکل و اعتماد به خداوند، اخلاص عمل، توجه توأم به جهاد سازندگی و جهاد نفس، انگیزه قلبی و همت والا، اعتماد به مردم، خوداتکایی، جسارت و باور به توانستن، برخورداری از نیت مبارزه با دشمن، شجاعت و از خودگذشتگی، پرهیز از خودمحوری و خودبرتربینی، در متن جامعه بودن، قانونمداری، جدیت در کار، نظم، توکل، خستگی‌ناپذیری و داشتن ابتکار و نوآوری باشد. علاوه بر این، از جمله ویژگی‌های کار جهادی می‌توان به «کار فراوان، سرعت عمل، پُرحجم و با کیفیت و مجاهدانه و انقلابی»، «کار برای خدا، با جدیت و به‌صورت خستگی‌ناپذیر» و «نه فقط به عنوان اسقاط تکلیف» اشاره کرد که در نهاد جهاد سازندگی به معنای واقعی، کلمه بروز و ظهور داشته است. البته در این زمینه دو نکته حائز اهمیت است: اول اینکه تحقق و پرورش این ویژگی‌ها در نیروی انسانی باید با اتخاذ راهکارهای نوآورانه و بر اساس برنامه زمانی مشخص در دو مقطع کوتاه‌مدت و بلندمدت انجام شود. در کوتاه‌مدت باید تأکید بر استفاده از ظرفیت‌های گروه‌ها و تشکل‌های مردم‌نهاد و جهادی موجود باشد و ظرفیت‌سازی و توان‌افزایی جدید برای

بلندمدت مد نظر قرار گیرد. دوم اینکه حرکت فراگیر جهادی در عین توجه به پرورش ویژگی‌های فوق، باید به بسیج عموم مردم و استفاده هدفمند از تمامی سلاقی علاقه‌مند به پیشرفت کشور توجه کند.

در این راستا می‌توان با الگوگیری از تجارب قبلی و بازآفرینی ویژگی‌های آنها، ضمن تقویت مدیریت جهادی و تسری آن به دستگاه‌های اجرایی کشور، ساختار جهادی متناسب با شرایط و امکانات کنونی را با تجمیع منابع و امکانات موجود و با بسیج آحاد مردم بازطراحی کرد تا پاسخ مناسبی به مهم‌ترین چالش حال حاضر توسعه روستایی و عشایری کشور یعنی «فقدان مدیریت و برنامه‌ریزی جهادی» ارائه شده و یکی از ارکان اساسی اقتصاد مقاومتی تحقق یابد. در این راستا توجه به پیشنهادهای زیر می‌تواند راهگشا باشد.

پیشنهادهای

۱. تدوین و اجرای وظایف و برنامه راهبردی و اقدام برای نهادینه شدن مدیریت جهادی در کشور؛ بر اساس کارکردها و ویژگی‌های نهاد جهاد سازندگی و به‌روزرسانی آنها (تصویب قانون به منظور ساماندهی مدیریت توسعه روستایی و عشایری کشور با رویکرد جهادی)
۲. ایجاد فضای عمومی مناسب و پرنشاط برای ورود خودجوش و برنامه‌ریزی‌شده آحاد مردم (از تخصص‌ها و مهارت‌های مختلف) به ویژه جوانان به عرصه سازندگی و تعالی در نواحی روستایی و عشایری،
۳. بازسازی بدنه جهادی از طریق استفاده بهینه‌تر از ظرفیت‌های موجود برای تمرکز بر مسائل و چالش‌های نواحی روستایی و عشایری،
۴. تدوین آرمان‌ها و اهداف متعالی و بیانیه ارزش برای بدنه جهادی، نهادینه کردن آن در نیروی انسانی مربوطه و تدوین و اجرای برنامه جامع برای پایش تحقق آن،
۵. شناسایی، آموزش، سازماندهی و به‌کارگیری نیروهای پراکنده، متعهد و خودساخته به‌خصوص دانشجویان متعهد از طریق بدنه جهادی و رسوب دادن ارزش‌های انقلابی در تار و پود بدنه،
۶. تشکیل کمیته‌های مردمی کارآمد به منظور شناسایی و اولویت‌بندی مشکلات و بسیج توان و دارایی‌های محلی روستائیان و عشایر برای رفع مشکلات مربوطه،
۷. شکوفاسازی استعدادهای روحی-معنوی کودکان، نوجوانان، جوانان، تقویت باور ایشان به نیروی ذاتی خود و توسعه فرهنگ کار جمعی، سختکوشی، توکل، جرئت در اقدام و اتکای به نفس به‌خصوص در نواحی روستایی و عشایری،
۸. تدوین و اجرای سیاست‌های مشخص برای استفاده از ظرفیت روحانیان کارآمد، در راستای بسیج جوانان و آحاد جامعه برای سازندگی و تعالی نواحی روستایی و عشایری،
۹. انعطاف‌پذیرتر کردن ساختارهای سازمانی دستگاه‌های اجرایی مرتبط، به ویژه وزارت جهاد کشاورزی

و حرکت به سمت رویکرد تمرکززدایی سازمانی در برنامه‌ریزی‌ها و تصمیم‌گیری‌ها (تأکید بر ساختارهای سازمانی جغرافیایی به جای ساختارهای کارکردی و وظیفه‌ای صرف و توجه به استلزامات این امر)^۱،

۱۰. ترغیب، تشویق و حمایت معنوی و مادی از ایده‌های نوآورانه کارکنان در حوزه نوسازی اداری،

۱۱. طراحی و اجرای برنامه‌های مشخص برای تقویت ویژگی‌های جهادی در کارکنان و ارزیابی ایشان بر اساس ویژگی‌های مذکور در دستگاه‌های اجرایی،

۱۲. استقرار سازوکار سیاست‌گذاری مبتنی بر شواهد میدانی و نظام اطلاعات مدیریتی از پایین به بالا برای اتخاذ تصمیمات سازگار با واقعیات روستاها و مناطق عشایری.

جهت‌گیری‌های آتی برای تحقق مدیریت جهادی

به نظر می‌رسد جامعه کارشناسی و اجرایی کشور، برای تحقق پیشنهادهای فوق و تدوین «برنامه راهبردی و اقدام» مدیریت جهادی توسعه روستایی و عشایری، باید جهت‌گیری‌های خاصی را از طریق ارائه پاسخ‌های دقیق و عملیاتی در دستور کار خود قرار دهد:

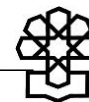
۱. از منظر جامعه‌شناختی و روان‌شناختی، چگونه و با چه گام‌هایی می‌توان اقدام به بسیج عمومی جامعه و آغاز حرکت و نهضت فراگیر مردمی در راستای گام دوم انقلاب برای مدیریت توسعه روستایی و بهبود امور عشایر کرد؟

۲. الزامات استفاده از ظرفیت‌های نهادهای انقلابی، برای آغاز حرکت و نهضت فوق، شامل چه مواردی می‌شود؟

۳. چرا این ظرفیت‌ها تاکنون با وجود توفیقات نسبی مناسب، منجر به اثرگذاری فراگیر در نواحی روستایی و عشایری (به مانند جهاد سازندگی) نشده‌اند؟ چه موانعی وجود دارند؟

۴. تغییرات شکل‌گرفته در روحیه و سبک مدیریت جهادی در کشور و فراز و نشیب‌های آن در ۴۰ سال اخیر شامل چه مواردی است و چه آفت‌هایی منجر به تضعیف آن، به خصوص پس از ادغام وزارت جهاد سازندگی با وزارت کشاورزی وقت شد؟ چه درس‌هایی از تجارب گذشته برای تدوین سیاست‌ها و اقدامات عملی برای نهادینه شدن مجدد روحیه و سبک مدیریت جهادی می‌توان آموخت؟

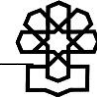
۱. در ساختار سازمانی جغرافیایی (Geographical Organizational Structure)، دپارتمان‌ها و واحدهای کارکردی (Functional Departments)، جای خود را به واحدهایی می‌دهند که برای رفع نیازهای منطقه، شهرستان یا دهستان مربوطه شکل گرفته‌اند.

منابع و مآخذ

۱. بیانات مقام معظم رهبری در مراسم بیعت جهادگران جهاد سازندگی سراسر کشور؛ ۱۳۶۸/۰۳/۲۰.
۲. بیانات مقام معظم رهبری در جمع مردم هشتگرد؛ ۱۳۷۲/۰۵/۰۷.
۳. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اقشار مختلف مردم؛ ۱۳۷۲/۰۴/۲۳.
۴. بیانات مقام معظم رهبری در مراسم سالگرد رحلت امام خمینی (ره)؛ ۱۳۹۱/۰۳/۱۴.
۵. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیئت دولت؛ ۱۳۹۲/۰۶/۰۶.
۶. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار رئیس و اعضای شورای اسلامی، شهردار، معاونان و شهرداران مناطق مختلف تهران؛ ۱۳۹۲/۱۰/۲۳.
۷. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با اعضای مجلس خبرگان رهبری؛ ۱۳۹۲/۱۲/۱۵.
۸. بیانات مقام معظم رهبری در جلسه تبیین سیاست‌های اقتصاد مقاومتی؛ ۱۳۹۲/۱۲/۲۰.
۹. بیانات مقام معظم رهبری در حرم مطهر رضوی؛ ۱۳۹۳/۰۱/۱۱.
۱۰. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار کارگران در گروه صنعتی مپنا؛ ۱۳۹۳/۰۲/۱۰.
۱۱. بیانات مقام معظم رهبری در سالروز رحلت امام؛ ۱۳۹۳/۰۳/۱۴.
۱۲. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اساتید دانشگاه‌ها؛ ۱۳۹۳/۰۴/۱۱.
۱۳. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار شرکت‌کنندگان در نهمین همایش ملی «نخبگان فردا»؛ ۱۳۹۴/۰۷/۲۲.
۱۴. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از جهادگران جهاد سازندگی؛ ۱۳۹۴/۱۱/۱۲.
۱۵. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از دانشجویان؛ ۱۳۹۵/۰۴/۱۲.
۱۶. بیانات مقام معظم رهبری در اجتماع زائران و مجاوران حرم مطهر رضوی؛ ۱۳۹۶/۰۱/۰۱.
۱۷. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با کارگران به مناسبت روز کار و کارگر؛ ۱۳۹۶/۰۲/۱۰.
۱۸. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اعضای شورای هماهنگی تبلیغات اسلامی و مسئولان ستاد برگزاری دهه فجر؛ ۱۳۹۶/۱۰/۱۱.
۱۹. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار مردم آذربایجان شرقی؛ ۱۳۹۶/۱۱/۲۹.
۲۰. بیانات مقام معظم رهبری در شروع درس خارج فقه؛ ۱۳۷۳/۰۶/۲۰.
۲۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار مردم ساری؛ ۱۳۷۴/۰۷/۲۲.
۲۲. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار هزاران نفر از فرماندهان و اعضای سپاه پاسداران انقلاب اسلامی؛ ۱۳۸۹/۰۴/۲۳.
۲۳. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اعضای دفتر رهبری و سپاه حفاظت ولی‌امر؛ ۱۳۸۹/۰۴/۲۳.
۲۴. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار مردم اصفهان در روز عید قربان؛ ۱۳۸۹/۰۸/۲۶.
۲۵. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اساتید دانشگاه‌ها؛ ۱۳۸۹/۰۶/۱۴.
۲۶. بیانات مقام معظم رهبری در حرم مطهر رضوی در آغاز سال ۱۳۹۰؛ ۱۳۹۰/۰۱/۰۱.
۲۷. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اساتید و دانشجویان در دانشگاه علم و صنعت؛ ۱۳۸۷/۰۹/۲۴.
۲۸. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از دانشجویان؛ ۱۳۸۳/۰۸/۱۰.
۲۹. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیئت دولت وقت؛ ۱۳۸۱/۰۶/۰۳.
۳۰. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با جهادگران و کشاورزان؛ ۱۳۸۲/۱۰/۱۴.
۳۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از مسئولان جهاد سازندگی؛ ۱۳۷۷/۰۷/۱۵.
۳۲. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از مردم قم در سالروز قیام ۱۹ دی؛ ۱۳۷۹/۱۰/۱۹.
۳۳. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از مهندسان؛ ۱۳۸۳/۱۲/۰۵.
۳۴. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جهادگران بسیج سازندگی؛ ۱۳۸۹/۰۶/۳۱.
۳۵. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار فرماندهان رده‌های مختلف سپاه پاسداران؛ ۱۳۷۳/۰۶/۲۹.
۳۶. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار فرماندهان لشکر ۲۷ محمد رسول... (ص)؛ ۱۳۷۵/۰۳/۲۰.

۳۷. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار کشاورزان؛ ۱۳۸۴/۱۰/۱۴.
۳۸. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار مسئولان بنیاد مستضعفان و جانبازان؛ ۱۳۶۸/۰۹/۰۵.
۳۹. بیانات مقام معظم رهبری در جمع اعضا و مدیران جهاد دانشگاهی در جریان بازدید از پژوهشکده رویان؛ ۱۳۸۶/۰۴/۲۵.
۴۰. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با مسئولان وزارت جهاد سازندگی؛ ۱۳۷۶/۱۱/۲۰.
۴۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار وزیر و نماینده ولی فقیه در وزارت جهاد کشاورزی با رهبر انقلاب ۱۳۸۰/۰۸/۲۳.
۴۲. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اعضای بسیجی هیئت علمی دانشگاه‌ها؛ ۱۳۸۹/۰۴/۰۲.
۴۳. سخنرانی مقام معظم رهبری در دیدار با خانواده‌های شهدای شهرهای پاکدشت، ممقان، کبودآهنگ، آستانه اشرفیه، لنجان، رابر کرمان، تهران؛ ۱۳۷۰/۰۷/۱۷.
۴۴. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار عمومی به مناسبت عید سعید فطر؛ ۱۳۷۷/۱۰/۲۸.
۴۵. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار مسئولان و کارگزاران نظام جمهوری اسلامی ایران؛ ۱۳۷۹/۰۹/۱۲.
۴۶. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار نماینده ولی فقیه در وزارت جهاد و وزیر جهاد سازندگی با رهبر انقلاب؛ ۱۳۶۹/۰۳/۲۷.
۴۷. بیانات مقام معظم رهبری در مراسم دانش‌آموختگی دانشجویان دانشگاه امام حسین (علیه‌السلام)؛ ۱۳۹۷/۰۴/۰۹.
۴۸. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار نمایندگان و کارکنان مجلس شورای اسلامی؛ ۱۳۹۷/۰۳/۳۰.
۴۹. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیئت دولت به مناسبت هفته‌ی دولت (۱)؛ ۱۳۹۷/۰۶/۰۷.
۵۰. بیانات مقام معظم رهبری در همایش ده‌ها هزار نفری «خدمت بسیجیان» در ورزشگاه آزادی؛ ۱۳۹۷/۰۷/۱۲.
۵۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار فرماندهان و کارکنان نیروی هوایی ارتش؛ ۱۳۹۷/۱۱/۱۹.
۵۲. بیانیه «گام دوم انقلاب» خطاب به ملت ایران؛ ۱۳۹۷/۱۱/۲۲.
۵۳. بیانات شهید آیت‌الله دکتر بهشتی در جمع مردم شهیدپرور بابلسر؛ ۱۳۸۹/۰۲/۱۶.
۵۴. بیانات امام خمینی (ره) در دیدار با اعضای شورای مرکزی و نماینده امام در جهاد سازندگی؛ ۱۳۶۲/۰۹/۲۸.
۵۵. پیام امام خمینی (ره) به ملت ایران درباره تشکیل جهاد سازندگی؛ ۱۳۵۸/۰۳/۲۶.
۵۶. ایروانی، محمدجواد. درآمدی بر نظریه نهادهی، تهران، سیاست، ۱۳۸۱.
۵۷. حسینی، سیدعلی. جهاد فرهنگی و فرهنگ جهادی، اولین همایش ملی فرهنگ و مدیریت جهادی، تهران، وزارت جهاد کشاورزی، ۱۳۸۶.
۵۸. خمینی، روح‌الله. صحیفه امام؛ مجموعه آثار امام خمینی (ره) (بیانات، پیام‌ها، مصاحبه‌ها، احکام، اجازات شرعی و نامه‌ها)، جلد‌های ۸؛ ۱۰؛ ۱۱؛ ۱۲؛ ۱۳؛ ۱۵؛ ۱۶؛ ۱۷؛ ۱۸؛ ۲۱. تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، ۱۳۶۸-۱۳۷۹.
۵۹. دیلمی، حسن بن ابی الحسن. ارشاد القلوب، ترجمه علی سلگی نهاوندی، ج ۱، قم، ۱۳۷۶.
۶۰. سخنرانی مقام معظم رهبری در دیدار با مسئولان بنیاد شهید، جمعی از اساتید و دانشجویان دانشگاه‌ها و اقشار مختلف مردم؛ ۱۳۶۹/۰۵/۲۴.
۶۱. شعبانی، سمیه و رضا تاج‌آبادی. محورها و ویژگی‌های فرهنگ جهادی از دیدگاه امام خمینی (ره)، اولین همایش ملی فرهنگ و مدیریت جهادی، تهران، وزارت جهاد کشاورزی، ۱۳۸۶.
۶۲. مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی معروف به علامه مجلسی. بحار الأنوار، جلد‌های ۶۸ و ۷۴، چاپ: ۳، اسلامیه، ۱۳۷۵.
۶۳. مرادنیا، شمس‌اله. تبیین فرهنگ و مدیریت جهادی و شاخص‌های آن، دومین همایش ملی فرهنگ و مدیریت جهادی، تهران، وزارت جهاد کشاورزی، ۱۳۸۸.
64. Dube, S. C. (1958). India's changing villages: human factors in community development. India's changing villages: human factors in community development.
65. Epstein, T. S. (1973). South India: yesterday today and tomorrow: Mysore villages revisited.
66. IFAD (2013), "Synthesis Report: Strengthening pro-poor institutions and organizations" (a synthesis of lessons learned from field application of IFAD's Sourcebook on Institutional and Organizational Analysis for Pro-poor Change).
67. Lobo, C. (2008). Institutional and Organizational Analysis for Pro-Poor Change: Meeting IFAD's Millennium Challenge. A source book. The International Fund for

- Agricultural Development (IFAD). Enabling poor rural people to overcome poverty. Rome, Italy.
68. Long, N. 1977. *An Introduction to the Sociology of Rural Development*. London: Tavistock Publications.
 69. Mosse, D., Farrington, J. and Rew, A. (eds) (1998) *Development as Process: Concepts and Methods for Working with Complexity*. London: Routledge.
 70. Pritchard, M. (2014). *Institutional and organizational analysis and capacity strengthening: A field practitioner's guide*. International Fund for Agricultural Development (IFAD), Rome, Italy.
 71. Robert, C. (1983). *Rural development: Putting the last first*.
 72. Rondinelli, D.A. (1983) *Development Projects as Policy Experiments: An Adaptive Approach to Development Administration*. London: Methuen.
 73. Shepherd, A. (1998). *Sustainable rural development*. Macmillan International Higher Education.

مرکز پژوهش‌ها
مجلس شورای اسلامی

شماره مسلسل: ۱۶۸۰۴

شناسنامه گزارش

عنوان گزارش: بازنگری در نظام مدیریت و سیاستگذاری توسعه روستایی، مبتنی بر ویژگی‌ها و تجارب جهاد سازندگی

نام دفتر: مطالعات زیربنایی (گروه کشاورزی و توسعه روستایی)

تهیه و تدوین کنندگان: حجت ورمزیاری، محسن بابائی

همکار خارج از مرکز: مجتبی نبی‌زاده

ناظران علمی: حسین افشین، محمدتقی فیاضی، جمال محمودلی سامانی

اظهار نظر کنندگان: محسن صمدی، جهانگیر پرهت، مهران برادران نصیری

ویراستار تخصصی: _____

ویراستار ادبی: _____

واژه‌های کلیدی:

۱. عدالت اجتماعی

۲. جهاد سازندگی

۳. اقتصاد مقاومتی

۴. برنامه راهبردی و اقدام

۵. مدیریت جهادی

۶. نهضت عمومی

تاریخ انتشار: ۱۳۹۸/۱۰/۸